МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЖУРНАЛІСТИКИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ, ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Рівень вищої освіти	Другий (магістерський)
Спеціальність	Освітні, педагогічні науки
Освітня програма	Педагогіка та адміністрування освіти
Група	8.01.011.020.D.22.1

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «Організація освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів»

Виконала: студентка Юлія ПРАСУЛ

Керівник: д.пед.н., професор Тетяна КОЛБІНА

Рецензент: д.пед.н., профессор Віктор НАГАЄВ

Харків – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ……. 8
1.1. Поняття особливих правових режимів …… 8
1.2. Освітній процес в умовах особливих правових режимів як наукова проблема…… 13
1.3. Досвід України та світу в організації освітнього процесу за різних умов особливих правових режимів…… 24
Висновки до розділу 1…… 32
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ У ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ……... 32
2.1. Організаційно-педагогічні умови підготовки студентів-географів під час пандемії та воєнного стану…… 32
2.2. Моделювання педагогічної системи підготовки студентів-географів за умови впровадження особливих правових режимів …… 43
Висновки до розділу 2 …… 59
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ …… 61
3.1. Виклики і можливості вищої освіти за спеціальністю 106 Географія в умовах сьогодення…….. 61
3.2. Аналіз моніторингових досліджень проблеми організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів…… 67
3.3. Досвід організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів на прикладі ОПП «Географія рекреації і туризму» у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна……... 73
3.4. Перспективи організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів…….. 82
Висновки до розділу 3……. 86
ВИСНОВКИ …… 87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….. 90
ДОДАТКИ ……... 101

ВСТУП

Світова спільнота у XXI ст. постійно зіштовхується з суперечливою реальністю: з одного боку – з безпрецедентне зростання інформаційних, технологічних та інших можливостей людини, з іншого – посилення низки загрозливих факторів для національної безпеки окремих держав, і для безпеки кожної людини окремо. Характерною ознакою розвитку сучасної цивілізації стає збільшення ризиків її існування.

Надзвичайні ситуації воєнного, соціально-політичного, техногенного та природного характеру, впливаючи на суспільство, створюють особливі умови для життєдіяльності людини, для функціонування всіх сфер її життя, включно зі сферою послуг, зокрема освітнього процесу. У більшості випадків це пов'язано з небезпечними явищами техногенного і природного характеру. Ускладнюючи процес управління і функціонування, ці умови вимагають уведення спеціального правового режиму, який скоординує функціонування всіх структур у незвичних ситуаціях, які створюють загрозу життю населення. Саме крайній факт найбільше впливає на визначення організаційних, управлінських, функціональних, моніторингових умов провадження освітньої діяльності.

Незважаючи на те, що особливі правові режими є заходом виняткового характеру й обмежені у часі, на практиці їх дія може продовжуватися роками, що, відповідно, вимагає значної переорієнтації всіх сфер життя, зокрема надання освітніх послуг, пристосування до життя «за новими правилами». Світова практика це доводить, тому є велика потреба у запровадженні дієвих механізмів якісної підготовки студентів навіть у таких умовах.

Військові конфлікти різного характеру і масштабу з давніх-давен стали невід'ємною рисою розвитку людства. У давнину війна була нормальним, природним станом народів, мир – станом випадковим. З часом людина стала більше сприймати цінність життя, але, на жаль, у XXI ст. війна продовжує існувати як явище. Нові реалії сьогодення, які вимушено ускладнюють

організацію освітнього процесу в закладах вищої освіти, призвели до необхідності розгляду проблеми підготовки студентів в умовах особливих правових режимів, які викликають необхідність адаптації усіх елементів адміністрування вищої освіти до умов сьогодення. Розв'язання цієї проблеми має багато аспектів: організаційно-управлінський, комунікаційний, кадровий, навчальний, міжнародний тощо.

Актуальність вивчення представленої проблеми обумовлена необхідністю теоретичного та практичного вивчення проблемних питань організації освітнього процесу в умовах особливих правових режимів, пов'язаних з оптимізацією діяльності закладів вищої освіти та інших структур, що є відповідальними за забезпечення якості освітнього процесу та підготовки здобувачів вищої освіти. Впровадження науково-обґрунтованих засад організації освітнього процесу студентів-географів дозволить не знижувати якість навчання.

Щодо учнів, що отримують загальну середню освіту, то певні питання піднімаються навіть на рівні Міністерства освіти і науки України, зокрема йде мова про визначення освітніх втрат і пошук шляхів їх подолання. На жаль, проблема якості набутих компетентностей здобувачами вищої освіти залишається проблемою суто локального характеру, але є характерною для кожного ЗВО. Також, незважаючи на актуальність представленої проблеми, сьогодні у наукових педагогічних джерелах недостатньо представлені ці питання, відсутні дієві рекомендації щодо розв'язання цієї проблеми. Тому цілком актуальним стає вибір теми дослідження «Організація освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів».

Об'єкт дослідження – освітній процес у закладах вищої освіти в умовах запровадження особливих правових режимів.

Предметом дослідження є особливості освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах екстремальних правових режимів.

Метою роботи є аналіз досвіду організації підготовки студентів під час запровадження надзвичайного стану у 2020-2021 роках та воєнного стану у 2022-2023 роках з наступним моделюванням рекомендацій щодо підтримання якості вищої освіти на прикладі підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 106 Географія.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:

1. Визначити сутність особливих правових режимів та їх вплив на освітній процес у закладах вищої освіти.

2. Проаналізувати досвід організації підготовки студентів в Україні та світі під час запровадження особливих правових режимів.

3. Порівняти педагогічні умови підготовки студентів-географів за умов впровадження особливих правових режимів.

4. Розробити рекомендації щодо підготовки студентів-географів за умови впровадження особливих правових режимів на прикладі ОПП «Географія рекреації та туризму».

У процесі написання роботи були використані такі методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація педагогічних та юридичних джерел інформації з проблеми дослідження, аналіз даних моніторингових опитувань, моделювання педагогічної системи.

Елементами наукової новизни одержаних результатів уважаємо проведене уперше порівняння педагогічних систем підготовки студентів-географів за умови запровадження різних за сутністю особливих правових режимів, визначення їх відмінностей.

Теоретичне значення полягає у визначенні особливостей організації освітнього процесу за умови надзвичайного стану та воєнного стану.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці рекомендацій щодо поліпшення організації освітнього процесу підготовки студентів-географів від адміністрування освітньої програми до безпосередньо освітнього процесу за часів впровадження особливих правових режимів, їх апробація на прикладі ОПП «Географія рекреації та

туризму» за спеціальністю 106 Географія у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Одержані результати можуть бути використані для поліпшення як самих освітніх програм за спеціальністю 106 Географія у цілому, так і організації освітнього процесу.

Результати дослідження оприлюднені у 5 публікаціях [21; 22; 50; 51; 81].

Структура дипломної роботи складається зі вступу, основної частини, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 108 сторінок. Список використаних джерел містить 89 найменувань, 12 з них іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

1.1. Поняття особливих правових режимів

Особливі правові режими зумовлюють вимушене ускладнення організації освітнього процесу точно так, як і на інші сфери життя. При цьому у нормативно-правовій практиці загальноприйнятої теоретичної типології правових режимів не існує. Кожний науковець та практик, що вивчає або встановлює і застосовує такі режими, пропонує та обґрунтовує свою думку з цього приводу, хоча і таких думок поки що замало [19, с. 230]. При цьому слід чітко розмежовувати поняття спеціальний правовий режим, який має відношення до сфери економічних відносин, і особливий (екстремальний) правовий режим, який має суто нормативну функцію в адміністративному праві. У нашій роботі нас цікавлять саме особливі правові режими, які впливають на умови провадження освітнього процесу.

Правовий режим – це особливий, комплексний, систематизований порядок правового регулювання, який підлягає обов'язковому нормативно-правовому закріпленню, спрямований на специфічне регулювання суспільних відносин загалом або у конкретних галузях і передбачає системне комбінування певних заборон і обмежень для фізичних і юридичних осіб [4, с. 12]. Трансформація суспільства, зміна умов функціонування соціально-економічної системи обов'язково супроводжується запровадженням правових режимів різного характеру, але вони обов'язково мають бути адекватні сучасним реаліям і забезпечувати якнайкраще існування держави в умовах, що склалися. Саме на це орієнтовані й особливі правові режими.

В Україні на конституційному рівні (ст. 92) затверджено три можливих надзвичайних режими: воєнний стан, надзвичайний стан, режим зони

надзвичайної екологічної ситуації. В юридичній літературі до узагальнюючого терміну представлених режимів є кілька підходів, у тому числі і особливі (який зараз більш поширений і зустрічається частіше), і екстремальні (які, на наш погляд, більш точно відображають той стан, в якому знаходяться здебільшого саме галузі економіки). Водночас Ю. П. Жванко [16, с. 47] наголошує на більшому закріплені терміну особливі правові режими у вітчизняному законодавстві, керуючись визначеннями самих правових режимів у відповідних Законах України [54; 57; 58]. Термін «екстремальні правові режими», який запропонований Д. М. Бахрахом, влучно відображає особливі правові режими, які запроваджуються за різних надзвичайних ситуацій, під час виникнення небезпеки загальнодержавного характеру [20, с. 45].

Особливі правові режими – це екстремальні правові режими діяльності владних структур й органів управління, що припускають обмеження правосуб'єктності фізичних і юридичних осіб, і запроваджуються як тимчасовий соціально-об'єктивний і вимушений правовий захід з метою забезпечення безпеки населення, суспільства і держави, а також визначається конкретно складеними обставинами [76, с. 75; 20, с. 45]. Тобто це режими діяльності в умовах виникнення чи високої вірогідності виникнення загроз безпеки різного генезису, які уводяться з метою локалізації (наприклад, регіональні карантинні обмеження під час пандемії, викликаної вірусом COVID-19) чи ліквідації впливу негативного фактору на суспільство (як воєнний стан, запроваджений у 2022 р.).

Особливі правові режими, які визначають специфіку життєдіяльності й управління при загрозах різного характеру загальнодержавного значення, обмежені у часі. Це більше проявляється при загрозах природного чи техногенного характеру. Якщо мова йде про людський фактор, зокрема загрозу збройної агресії, воєнного нападу, то особливі правові режими можуть тривати роками. Наведемо кілька прикладів у світі. Досі не скасовано надзвичайний режим в Ізраїлі, запроваджений ще у 1948 р. Надзвичайний

режим, оголошений у Зімбабве в 1965 р., тривав 25 років. У Шрі-Ланці за останні 20 років надзвичайний режим уводився більше десяти разів. Населення Чилі жило в умовах дії надзвичайного стану 15 років. Воєнний стан діяв у Пакистані з 1971 до 1978 рр., на Філіппінах – з 1972 до 1978 рр. [20, с. 3]. Аналіз світового досвіду показує, що воєнний режим діє не більше 10 років, але він не завершується, а переходить у надзвичайний стан, який може тривати десятиріччями. Тому підвищення ефективності освітнього процесу у закладах вищої освіти є закономірною вимогою, а не просто пристосуванням потреб вищої освіти на кілька місяців за умов ускладнення провадження освітньої діяльності.

Розглянемо сутність трьох правових режимів, що закріплені на конституційному рівні й названі вище, відповідно до хронологічних подій в Україні і часу їх запровадження.

Надзвичайні ситуації екологічного характеру, що виникають через причини різного походження, негативно впливають на стан довкілля, є фактором утворення небезпеки екологічного характеру для людини. Така ситуація врегульована наразі Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», який був прийнятий у 2000 р. Надзвичайна екологічна ситуація – це особливий правовий режим, який тимчасово запроваджується на окремій місцевості, де сталися негативні зміни у довкіллі внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій, що потребують застосування спеціальних заходів з боку держави задля відвернення загрози життю і здоров’ю населення, попередження людських і матеріальних втрат. Підставами для оголошення певної місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є виникнення реальної загрози життю чи здоров’ю населення внаслідок значного перевищення гранично допустимих норм показників якості довкілля, надмірного забруднення довкілля, руйнівного впливу стихійних явиш природи, значного збільшення рівня захворюваності населення [19]. Запровадження такого стану впливає у першу чергу на санаторно-курортну діяльність, сільське господарство, діяльність

підприємств, діяльність яких значно залежить від якості атмосферного повітря, поверхневих і ґрунтових вод, ґрунтів тощо. Освітній процес може бути призупинений на короткий строк аварійно-відновлювальних робіт. У випадку аварії, наслідки якого мають глобальний характер і пов'язані з евакуацією населення на дуже тривалий час, освітній процес значно змінює аспекти свого функціонування, навіть до повного припинення у разі переведення здобувачів освіти до інших закладів освіти, що розташовані у новому місці проживання. Україна має такий досвід у 1986 р., коли сталася аварія на Чорнобильській атомній електростанції. З часів післявпровадження Закону України, профільного у цьому аспекті, зони надзвичайної екологічної ситуації встановлювалися у різний час в окремих районах Вінницької, Кіровоградської, Одеської, Черкаської областей через руйнівний вплив стихійних явищ природи. Освітній процес був призупинений на кілька днів з подальшим ущільненням навчального матеріалу.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, що може бути тимчасово уведений в Україні чи окремих її регіонах і місцевостях за умови виникнення надзвичайних ситуацій техногенного / природного походження не нижче загальнодержавного рівня… або при спробі захоплення влади у державі / зміни конституційного ладу засобами насильства… [58]. Надзвичайний стан уводиться на 30 діб на території України і може бути продовжений на такий же час [88]. Надзвичайний стан під час пандемії коронавірусу – це особливий правовий режим, який був уведений спочатку по всій території України, згодом в окремих її регіонах і місцевостях (областях, районах, громадах, населених пунктах) за умови ризику загибелі людей і матеріальних втрат, виникнення загрози життю і здоров'ю людей.

Задля вирішення питань забезпечення територіальної цілісності держави, боротьби з тероризмом, протистояння військовій агресії з боку країн-сусідів держава може створювати ефективні механізми протидії цим явищам. Тому постає необхідність впровадження воєнного стану. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що уводиться на території України або

в окремих її регіонах і місцевостях через збройну агресію, загрозу нападу, небезпеку державної незалежності, небезпеку територіальної цілісності держави [57]. Норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ст. 8 [57] визначають особливості сутності і змісту правового режиму воєнного стану, порядку його введення та скасування, правових засад діяльності органів державної влади, військових обласних і місцевих органів місцевого самоврядування, підприємств й установ в умовах воєнного стану, гарантій прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб. Таким чином, саме за цього правового режиму значно обмежуються майже всі права і свободи громадян. Це стосується значно і сфери надання освітніх послуг.

Упровадження особливих правових режимів, зокрема надзвичайного стану і воєнного стану, регулює життєдіяльність усіх сфер економіки. Виключенням не є і освітня галузь. Тому важливим є навіть у таких ускладнених умовах забезпечення якості освітнього процесу, якості його адміністрування та провадження. Спеціально регульовані умови спрямовані на запобігання, мінімізацію та усунення можливих негативних наслідків ускладнених зовнішніх умов провадження освітнього процесу і збереження життя як науково-педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, так і здобувачів вищої освіти. Упровадження особливих правових режимів впливає на всі сфери функціонування закладу вищої освіти від нормативно-організаційної, коли оптимізуються ланцюги підписання локальних нормативних документів щодо вертикальної / горизонтальної координації, до моніторингової, коли з’являються додаткові критерії оцінювання якості освітнього середовища та організації освітньої діяльності.

Актуальність дослідження проблеми якості організації освітнього процесу у закладі вищої освіти за умов впровадження особливих правових режимів пов’язана зі зростанням уваги до ризику зниження якості освітніх послуг, які надаються в системі вищої освіти, що можна пояснити сучасними реаліями і впровадженням тривалого особливого правового режиму вдруге

протягом трьох років. Таким чином, ця проблема вже чіпає не тільки одну конкретну ланку освітньої системи України, а її необхідно розглядати системно зі зв'язками між ланками від дошкільної до базової середньої, від базової середньої до повної загальної середньої освіти і від повної загальної середньої освіти до вищої освіти. У нашому дослідженні науковою проблемою постає якість вищої освіти за умови, коли випускники бакалавріату у цьому році вже на собі відчули впровадження двох різних особливих правових режимів, а вступники до закладів вищої освіти вже мають певні наслідки цих двох режимів, які вони застали при здобутті середньої освіти. Така проблема вимагає системного вирішення з розробкою моделей традиційного, дистанційного, змішаного навчання під час впровадження різних видів особливих правових режимів. Якість освіти є національним пріоритетом за будь-яких умов, тому дана тематика є актуальною і вимагає науково-педагогічних інноваційних рішень з позицій синергетичного підходу. Незважаючи на розроблені в педагогіці теоретичні засади освітньої діяльності, швидкоплинність світу і перебігу подій вимагає пошук нових рішень на екстремальні виклики.

1.2. Освітній процес в умовах особливих правових режимів як наукова проблема

Глобалізаційні процеси, що з кожним роком активніше стають невід'ємною часткою суспільства, впливають все більше на різні сфери життя людини. Світ стає більш взаємопов'язаним. Це не оминуло і освіту, і медико-біологічні умови життя, і геополітичну стабільність. Все більше і частіше освіта та умови її організації відчувають на собі вплив глобалізаційних процесів, прямий чи опосередкований вплив інших країн, що зумовлює певні ризики зниження її якості. Ні пандемії, ні екологічні катастрофи, ні воєнні дії не зупиняються на державних кордонах [23]. Неможливість ефективно їм протистояти зумовлюють виклики сьогодення

для системи вищої освіти у цілому, для якісної підготовки фахівців, зокрема студентів-географів. Під особливою загрозою опинилася якість надання / отримання освітніх послуг, справедливість і рівноправність можливостей опанування теоретичних і практичних навичок за фахом [23].

Впровадження особливих правових режимів відгукується на всіх сферах життя суспільства. Коли мова йде про організацію освітнього процесу, то першочерговим реагуванням мають бути нормативні рішення і пропозиції на рівні державних, потім регіональних і вузівських адміністративних органів.

Закон України «Про вищу освіту» [52] передбачає суттєву автономію закладу вищої освіти, що дозволяє йому своєчасно та динамічно адаптувати освітній процес до умов сьогодення. Перше таке випробування постало перед вищою освітою під час пандемії коронавірусної інфекції, коли на певний період часу заклади вищої освіти запровадили спочатку дистанційний, а згодом змішаний формат навчання. Такий досвід і набуті напрацювання протягом двох років надали унікальний досвід реалізації освітнього процесу під час тривалих надзвичайних станів. Саме такий досвід дозволив швидко поновити освітній процес і зараз, під час правового режиму воєнного стану, що дозволило виконати освітню складову освітніх програм за 2021-2022, 2022-2023 навчальні роки. Дистанційний та змішаний формат освітнього процесу в умовах воєнного стану визначений не альтернативною можливістю, а обґрунтованою необхідністю.

Так, у 2020 р. першою реакцією на поширення вірусу Covid-19 було рішення Кабінету Міністрів України, яким запроваджувалися карантинні обмеження на два тижні і заборона на відвідування закладів освіти студентами [77]. Розуміючи усю складність епідеміологічної ситуації й ураховуючи офіційне закріплення дистанційної освіти з 2013 р., викладачі починали готуватися до дистанційного чи змішаного формату навчання. Переважна більшість ЗВО не були готові до роботи у таких умовах, тому адміністраціями майже всіх університетів України були оголошені на цей

термін канікули, по завершенню яких викладачі вже обрали собі платформи для подальшої реалізації освітнього процесу.

Правовий режим воєнного стану в Україні був оголошений 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022. Основним законодавчим актом, який регулює його питання, є Закон України № 389-VIII. Українське законодавство виявилося не дуже придатним для роботи в умовах особливого правового режиму воєнного стану, а його адаптація до цих умов відбувалася недостатньо швидко й послідовно та інколи супроводжувалася серйозними помилками [2, с. 21].

Тисячі українських здобувачів освіти, освітян і науковців сьогодні зі зброєю в руках захищають суверенність та незалежність України. Війна внесла непередбачувані корективи у життя населення України та безпосередньо вплинула на умови, в яких перебувають усі учасники освітнього процесу. У 2022 р. в Україні було сформовано засади інституційно-правового регулювання освітнього процесу на період дії воєнного стану. Це було реалізовано згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII (зі змінами, які уводилися з необхідністю продовження с особливого правового режиму) від 12.05.2015, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/202210 від 24.02.2022 (який унормований Законом України № 2102-IX від 24.02.2022), а також відповідно до інших вузькоспеціалізованих нормативно-правових документів України. Так, згідно з нормами вищезазначеного Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (ст. 15), повноваження місцевих органів місцевого самоврядування, зокрема щодо керування закладами освіти різних акредитаційних рівнів, переходять до новоупроваджених військових адміністрацій відповідних територій.

Центральні владні органи продовжують реалізовувати свої повноваження. МОН залишається основним центральним органом у системі державної виконавчої влади. Це забезпечує у нових складних екстремальних умовах і надалі розробку концепції і шляхів реалізації державної політики в

сферах освіти та науки, інноваційної діяльності, розробки, впровадження і трансферу технологій, зокрема формує та реалізує державну політику у сфері державного контролю за якістю діяльності закладів освіти, установ, які мають право надавати освітні послуги різного характеру, незалежно від їх підпорядкування й форми власності. Такі можливості і спроможність МОН у нових умовах на період дії воєнного стану гарантує продовження реалізації державної політики в сфері освіти, зокрема вищої освіти, забезпечення доступності та неперервності провадження освітнього процесу.

З березня 2022 р. МОН запровадило інституційно-правові засади, що полегшували організацію освітнього процесу в умовах викликів сьогодення, викликаних збройною агресією рф проти України. Упровадженням наказу МОН № 235 від 07.03.2022 «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» здійснено створення інституційного підґрунтя для організації заходів, метою яких було забезпечення захисту учасників освітнього процесу і працівників освітніх закладів, збереження майна закладів освіти, що опинилися у зонах бойових дій; створення підґрунтя для упровадження пришвидшеними темпами особливих умов навчання (затвердження індивідуального графіка навчання, встановлення академічної відпустки тощо) для здобувачів вищої освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, які знаходяться у лавах ЗСУ або перебувають у територіальній обороні добровільно або за мобілізацією, здійснюють активну волонтерську діяльність. Окремими аспектами було врегульовано упровадження правових засад для евакуації та переміщення закладів освіти з окупованих територій і з територій, на яких велися активні бойові дії. Міністерство освіти і науки України здійснило таким чином інституційно-правове регулювання функціонування освітньої галузі на період дії воєнного стану, точно так як і на період карантинних обмежень, забезпечило виконання своїх основних завдань [42].

Від початку повномасштабної війни, з 24 лютого 2022 р., Міністерство освіти і науки України рекомендувало всім закладам освіти тимчасово

припинити освітній процес шляхом запровадження канікул на два тижні – з 28 лютого до 11 березня 2022 р. Після закінчення канікул рекомендації згаданого Міністерства включали відновлення навчального процесу в дистанційному або змішаному форматі в тих регіонах України, де це було безпечно. Так, 22 березня 2022 р. заклади вищої освіти відновили навчання в 15 областях України, у 4 областях вони залишалися на вимушених канікулах до 28 березня. З 28 березня 2022 р. освітня діяльність в усіх закладах вищої освіти України була відновлена у дистанційному форматі.

Упровадження воєнного стану кинуло новий виклик і змусило викладачів адаптувати свої напрацювання «ковідних» часів з урахуванням страшних реалій сьогодення. Воєнні події, які відбуваються в Україні, є стресом для всіх учасників освітнього процесу. Повномасштабне військове вторгнення з окупацією частини областей, зокрема частково і Харківської, з регулярними повітряними обстрілами всієї території України, з безупинним сигналом тривоги на сході країни, спричинили вимушене переміщення мешканців як у більш безпечні території у межах України, так і на безпечні території за кордоном. Таким чином, і здобувачі вищої освіти, і науково-педагогічні працівники опинилися у різних куточках світу і України зокрема. Навіть часто з мінімальними житловими умовами у гуртожитках чи наметових таборах, без світла, без стабільного інтернету, без гаджетів, які б дозволяли якісно брати участь в освітньому процесі. Відповідно до цього, відеозаняття, їх записи, розміщені на гугл-дисках або у віртуальному освітньому середовищі, які стали за цей час вже палочкою-виручалочкою, виявляються для багатьох учасників освітнього процесу недоступними внаслідок наявності тільки мобільного інтернету з обмеженим трафіком, відсутності технічних засобів тощо, а за умов окупаційного режиму і взагалі без доступу до мережі. Це змушувало шукати нові шляхи регулювання освітнього процесу як у нормативно-правовій базі, так і безпосередньо викладачів.

Невизначеність і несподіваність такої ситуації сильно віддзеркалилися на освітньому процесі. За таких обставин перед системою освіти і науки України постали досі небачені виклики та загрози, які, попри активні бойові дії та військову агресію, вимагають оперативного реагування насамперед задля збереження життя всіх учасників освітнього процесу, реалізації права на освіту з огляду на безпекову ситуацію на конкретній території, забезпечення безперервності та рівного доступу до освітніх послуг внутрішньо переміщених дітей і дітей-біженців за кордоном, оцінювання освітніх потреб. У 2022 р. українськими дослідниками виявлено, що в умовах особливого правового режиму воєнного стану найбільш безпечним й обґрунтованим форматом освітнього процесу є дистанційний, з поєднанням синхронного і асинхронного режиму навчання, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології [49, с. 28].

З часом, на початок 2022-2023 навчального року заклади вищої освіти у залежності від безпековості ситуації визначилися з форматом навчання, максимально адаптувавшись до умов воєнного стану. Заклади вищої освіти, які розміщуються на територіях, що не входять до зон бойових дій та потенційних бойових дій, запровадили змішаний формат навчання. Заклади вищої освіти, що розміщуються у зоні бойових дій або у потенційно небезпечних зонах, запровадили виключно дистанційний формат навчання, що дозволило убезпечити студентів та викладачів, зберегти кадровий потенціал і контингент студентів, забезпечувати зв’язок зі студентами максимально можливою кількістю засобів. Так, станом на жовтень 2022 року, 37 %закладів вищої освіти розпочати навчальний рік дистанційно, 9 % – запровадили очне навчання, 54 % закладів вищої освіти обрали змішане навчання з погляду на можливість зміни безпековості ситуації [27, с. 107]. На початок 2023-2024 н. р. переважна більшість закладів вищої освіти, що знаходяться не в зоні активних бойових дій, перейшли спочатку на змішаний формат навчання, і, частково, на очний формат навчання з урахуванням

наявності контингенту у місці надання освітніх послуг і можливості їм надання місць у гуртожитку.

З урахуванням такої різноманітності режимів (від переважно очного навчання до абсолютно дистанційного) зробити однозначний висновок про організаційно-педагогічні умови підготовки здобувачів вищої освіти досить складно. Тому надалі визначимо проблеми і переваги освітнього процесу під час дії особливого правового режиму воєнного часу, що виникли з квітня 2022 року і наразі характерні для закладів вищої освіти, що знаходяться у зоні бойових дій чи потенційних бойових дій. Серед проблем освітньої діяльності переважають насамперед організаційні.

Основною організаційною проблемою вбачаємо неможливість організувати освітню діяльність водночас із забезпеченням безпечного освітнього середовища внаслідок постійних ракетних атак. Наприклад, для Харківської області наразі неможливим є розгляд змішаного формату освітньої діяльності у закладах вищої освіти, навіть за умови наявності у приміщенні укриття. Виключення можуть становити заклади освіти, де можливим є організувати сам освітній процес у безпечному середовищі, зокрема у підвалі, облаштованому за всіма вимогами безпеки. Такі освітні простори не зможуть вмістити багато здобувачів, тому для великих університетів наразі є недоступним кроком. Водночас заклади вищої освіти, що знаходяться у віддалені від лінії зіткнення, запроваджують освітню діяльність у навчальних лабораторіях, аудиторіях, спускаючись в укриття під час оголошення тривоги. Іншим питанням є частота оголошених тривог у кожній адміністративній області. Наприклад, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська області мають оголошені повітряні тривоги дуже рідко. Час від оголошення тривоги до реальної небезпеки складає не менше години, що дає можливість організовано евакуювати здобувачів освіти, викладачів і допоміжний персонал. Водночас, Харківська область має оголошені повітряні тривоги у середньому 10-15 у

світлу частину доби і час між оголошенням тривоги і реальною небезпекою складає менше 30 секунд.

Іншою проблемою, яка не була властива іншим особливим правовим режимам, є бажання здобувачів освіти і викладачів добровольцями йти на захист України. Також значна частка серед працівників університету, зокрема викладачів, тих, хто пішов на фронт за умовами мобілізації. Таким чином, перед керівництвом кафедр, факультетів постала потреба якісно здійснити заміну таких викладачів і необхідність підтримати таких здобувачів, які в нереальних умовах виконують практичні роботи з складають іспити. За такої ситуації, в режимі обмеження фінансування, здійснити якісну заміну викладачів є дуже складною проблемою, бо додаткових коштів на це не передбачено.

Одним із аспектів воєнного часу є втрата людського капіталу, зумовлена вимушеною еміграцією до країн Європи або внутрішнім переміщенням у межах країни учасників освітнього процесу. За оцінками генерального секретаря ООН, повномасштабне російське вторгнення в Україну призвело до глобальної кризи за рахунок масового переміщення українського населення як у межах країни, так і за кордон. Тисячі українських школярів, студентів, педагогів та науковців отримали статус ВПО чи біженця [9, с. 12]. За підрахунками Світового банку, станом на травень 2022 р., майже 665 тис. студентів вимушено виїхали до країн-сусідів у західному напрямку (16 % загальної чисельності студентів, зареєстрованих у країні) і понад 25 тис. викладачів (6 % загальної чисельності викладачів, зареєстрованих у країні) [27, с. 106]. Значні міграційні евакуаційні потоки були характерні для всього 2022 року. Це викликало ще одну організаційну проблему, причиною якої виступає значна чисельність переміщених здобувачів і викладачів як по Україні, так і за кордон. У першому варіанті є проблема несинхронного оголошення повітряної тривоги. Виникає ситуація, коли викладач може проводити заняття, бо у нього не оголосили повітряну тривогу, а у студента якогось повітряна тривога була оголошена. У

результаті, заняття відбулося, була передана певна порція інформації, але студент, в силу незалежних від нього обставин, не зміг її отримати. Або навпаки, коли викладач не може приєднатися до заняття, бо в його області, де він наразі перебуває як переміщена особа, оголосили повітряну тривогу, а студенти мають змогу вийти на синхронне заняття. За умов другого варіанту, може існувати значна різниця у часі, що ускладнює надання і отримання освітніх послуг, але не унеможливлює це.

Ще однією проблемою з цієї групи є проблема відсутності достатньої кількості абітурієнтів, особливо в областях, наближених до лінії зіткнення. Разом із дорослими внутрішньо переміщеними особами стало близько 160 тис. школярів. Частина тих, хто залишився, для навчання будуть обирати заклади вищої освіти, які вже зараз мають можливість повернутися до очного навчання. Але дуже багато сімей з дітьми виїхали за межі України. На сьогодні за межами України перебуває близько 500 тис. дітей шкільного віку. Через воєнні дії більше 20 тис. випускників закладів загальної середньої освіти змушені завершувати освітній процес в українських школах дистанційно, проживаючи через вимушену евакуацію за кордоном, за статистикою у 23 країнах Європейського Союзу. При цьому найбільша їх частка припадає на такі європейські країни, як Польща, Німеччина й Нідерланди [9, с. 12]. Такі діти найчастіше для вступу будуть обирати закордонні заклади вищої освіти, які надають фінансову підтримку абітурієнтам з України .

Іншою складністю, яку відчула вся Україна, незалежно від місця розташування закладу освіти, здобувачів і викладачів, було вимкнення світла в осінньо-зимовий період за затвердженим та аварійним графіком. Відсутність світла унеможливлювала онлайн-навчання, навіть за умови використання смартфонів та мобільної мережі інтернету. Тут спостерігалася ще більша розсинхронізація часу і пошуку можливостей для проведення синхронних занять. Багато студентів змушені були порушити прийнятний для них і відпрацьований режим дня, переносивши виконання практичних

робіт, опрацювання матеріалу лекцій на нічний час, коли подача електроенергії була більш стабільною.

Постала проблема і в аспекті підсумкової атестації здобувачів ВО. За часів пандемії і загальнонаціонального карантину це питання залишалося без змін і корелювалося університетськими Положеннями – про атестацію здобувачів ВО; про створення і функціонування екзаменаційної комісії; про перевірку робіт на наявність неправомірних запозичень тощо. За умов воєнного стану у 2022 році склалася ситуація, що теми кваліфікаційних робіт, затверджені наказом ректора на початку лютого, студенти не встигли опрацювати за відсутності технічних можливостей. За дозволом МОН на рівні університету були по всій території України прийняті рішення про заміну кваліфікаційних робіт бакалаврів на атестаційні іспити за фахом. Це полегшило завершення освітнього процесу на заключному курсі навчання, але для окремих спеціальностей, зокрема Географії, була така практика вперше.

Питання акредитації освітніх програм також гостро стоїть під час запровадження особливих правових режимів загальнонаціонального характеру. Так, у 2020 р. було уведено в дію «Тимчасовий порядок проведення акредитаційної експертизи із використанням технічних засобів відозв'язку» і таким чином діяльність, розпочата у 2019 р., не переривалася.

Також певні зміни у нормативній базі відбулися і у питаннях проходження акредитаційних експертиз Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за часів впровадження воєнного стану, що дозволило продовження дії освітніх програм і по завершенню дії сертифікату про акредитацію чи відтерміновуючи первинну акредитацію. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 295 від 16.03.2022 р. [86] понад 700 освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачів ВО, були умовно акредитовані на рік без проведення акредитаційної експертизи. Таке рішення є доволі обґрунтованим, але при цьому постає проблема неефективного використання людського ресурсу, коли гарант має

завантажувати пакет документів, включно зі звітом самооцінювання, у надзвичайно складних умовах. Надалі таку можливість отримують ЗВО, які знаходяться у зоні бойових дій, але проблема підготовки пакету документів залишається актуальною. Актуальним постає проблема проходження акредитації освітніх програм по завершенню воєнного стану. Через кілька років вже складно буде довести ефективність практичної підготовки, особливо для природничих наук, де більшість практикоорієнтованих навичок опановують здобувачі ВО саме у польових умовах, бо у польових умовах не передбачені укриття, а, відповідно, не передбачений дозвіл на здійснення освітнього процесу. Тому рішення щодо продовження дії сертифікатів про акредитацію, чинних на 24 лютого 2022 року, не завжди є вигідним і ефективним з позиції університету.

Складні часи в умовах особливих правових режимів показали, що нормативна база потребує вдосконалення. Рішення зміни у нормативній базі, запропоновані органами влади усіх ієрархічних рівнів та запроваджені в дію ЗВО, показали їх ефективність [81, с. 5], але кожен університет має знаходити свої шляхи розвитку у надзвичайно складних умовах запровадження особливих правових режимів. На часі є ефективним чітке визначення кожним ЗВО принципів роботи в особливих правових умовах, технологій і процедур забезпечення якості вищої освіти у локальній нормативній документації.

Вища освіта доводить свою дієвість і орієнтацію на стратегічні напрямки діяльності, виконує функцію вищої освіти як у загальному прояві (виховання активних громадян демократичного суспільства, які поділяють людські цінності), так і вузькоспеціалізованому (формування конкурентоспроможних висококласних фахівців з критичним та інноваційним мисленням, орієнтованих на самореалізацію особистості) і намагається підтримати якість освіти на найвищому рівні.

Вона є одним із провідних і дієвих факторів підвищення якості людського капіталу, виступає генератором нових ідей і технологій, є

запорукою позитивно динамічного розвитку економічних сфер і суспільства в цілому. Сьогодні в усьому світі зростає інтерес до розуміння цінності освіти й науки як чинників добробуту суспільства, конкурентоспроможності країни на світовому ринку. Місце та роль будь-якої держави у світовому співтоваристві в сучасних умовах передусім пов'язані з їх якістю. Перед наукою та освітою сьогодні постають принципово нові завдання – збереження і покращення якості вищої освіти і розвиток дослідницький навичок здобувачів вищої освіти при запровадженні особливих правових станів. За таких умов як ніколи збільшується потреба усіх сфер економіки у фахівцях, які здатні як сприймати і репродуктивно застосовувати раніше накопичені і систематизовані знання, так і розробляти нові технології, інноваційні послуги та продукти для післявоєнного відродження, соціально-економічного розвитку й процвітання країни. Високий рівень освіти уможливлює підвищення творчої активності випускників закладів вищої освіти, реалізацію їхнього потенціалу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Хід історичного цивілізаційного розвитку зумовив перехід від індустріального до інформаційного суспільства, у якому продуктом, що має найвищу цінність, є інформація і освіта [74, с. 6]. Якісна освіта громадян є основою для створення якісного і справедливого суспільства, що споконвіку слугувало своєрідним дороговказом розвитку цивілізації.

1.3. Досвід України та світу в організації освітнього процесу за різних умов особливих правових режимів

Запровадження в Україні протягом крайніх років особливих правових режимів (спочатку, викликаних пандемією, потім воєнним станом) внесло суттєві корективи не лише в повсякденне життя, а й в усі галузі економіки від первинного до третинного сектору). Таким чином, і соціально-економічна сфера, включно з освітньою складовою, стала особливо адаптованою.

Аналізуючи досвід України та інших країн світу у подоланні у сфері вищої освіти наслідків екологічних катастроф, пандемії, воєн та озброєних конфліктів протягом кінця XX століття – початку XXI століття, маємо можливість охопити країни Європи, Азії, Америки. Учені підрахували втрати ВВП за умови призупинення освітнього процесу. За окремими підрахунками [23] втрати можуть досягти 1,5 %, а за умови повільного повернення до попереднього рівня продуктивності освітнього процесу – ще вищими. Крім того, зростання втрати від недостатніх практичних навичок студентів може відчуватися і через значний проміжок часу. Заклади вищої освіти України і світу в реаліях сьогодення стикаються з безпрецедентними проблемами, пов'язаними з трансформацією освітнього процесу, зміною підходів до його організації, побудовою гнучких освітніх траєкторій здобувачів освіти, з формуванням ринкових моделей функціонування закладів вищої освіти, зниженням кількості студентів, збільшенням витрат над прибутками тощо. Кілька років поспіль ці окреслені проблеми загострюються через впровадження особливих правових режимів.

Конструктивний аналіз оприлюднених у наукових публікаціях проблем, пов'язаних із впровадженням особливих правових режимів, і шляхів їх подолання довів, що переважно вони мають однакові характерні риси, які часто унеможливлюють створення рівноправного освітнього середовища. Серед основних таких характерних рис можна назвати:

- залучення власних технічних ресурсів студентів для реалізації не тільки самостійної роботи, але також і аудиторної;
- залучення власних технічних ресурсів викладачів;
- пошук нових педагогічних технологій для організації безперервності освітнього процесу, їх оперативне опанування.

В умовах пандемії COVID-19 перед багатьма країнами світу, й Україною зокрема, постала проблема пошуку адаптивних і ефективних форм навчання, спрямованих на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу. В умовах соціального дистанціювання єдиною можливою формою освітньої

діяльності стало дистанційне навчання. Потреба у продовженні освітнього процесу в новому контексті спричинила «загальносвітовий природний експеримент», актуалізувавши питання інтенсивної інтеграції технологій дистанційного навчання в традиційні форми провадження освітньої діяльності в системі вищої освіти. В Україні пандемія викликала серйозні зміни у системі вищої освіти, визначивши необхідність і не окресливши шляхи примусового переходу на дистанційний формат навчання. Це проявилося низкою актуальних проблем, які не були властиві традиційній системі підготовки здобувачів. Підготовка студентів, особливо у березні-на початку квітня 2020 р., мала риси переважно заочного навчання. Розглянемо як це відбувалося у світі.

Поширення COVID-19 викликало шок у всіх країнах земної кулі, принесло приголомшені обмеження в усі сфери життя, включно з вищою освітою. Жорсткі карантинні обмеження 2020 р. показали неготовність системи вищої освіти до таких викликів, незважаючи на впроваджені окремі елементи дистанційної освіти. Швидке опанування чи посилення інформаційно-комунікативних компетентностей призвело до урізноманітнення програмних середовищ, які опанували викладачі для реалізації освітнього процесу. Заклади вищої освіти не були готові одразу перейти на онлайн-технології і за першої можливості намагалися поновити аудиторні заняття в очному форматі, що викликало хвилю захворюваності як серед співробітників, так і серед студентів. Призупинення роботи багатьох підприємств поставило під загрозу рівноправний шанс на отримання вищої освіти за умовами контрактного навчання за кошти фізичних осіб. Трансформації, що сталися в структурі вітчизняної вищої освіти від початку пандемії COVID-19, запровадження карантинних заходів, вимушеного соціального дистанціювання, характеризуються форсованістю, суперечністю та невизначеністю [30, с. 4].

Після того, як традиційна освіта була перервана карантинними заходами у більшості країн світу виникла потреба фундаментальних перетворень не

лише з точки зору того, як люди взаємодіють один з одним, а також у тому, як навчають студентів у всьому світі. Заклади вищої освіти в усьому світі у «ковідні часи» змушені були призупинити більшість лабораторних робіт і виїздів на місця для навчання та досліджень, а також припинити міжнародні подорожі та програми обміну (наразі в Україні під час воєнного стану такі обмеження стосуються тільки здобувачів і викладачів чоловічої статі).

Системи освіти в усьому світі вжили раціональних дій щодо спроможності організації якісного освітнього процесу та навчального контенту в умовах пандемії коронавірусу. Відповідно до звітів ЮНЕСКО станом на квітень 2021 р., позбавлення можливості відвідування занять у звичному традиційному форматі було характерним для 1,5 млрд. здобувачів освіти [89]. Усі системи освіти на загальнодержавному і регіональному рівнях були вимушені шукати рішення, непрості з точки зору якісної відпрацьованої системи надання освітніх послуг, і екстрено переходити за усіма видами своєї діяльності в онлайн-режим, фактично не маючи ні вибору альтернативних варіантів провадження освітнього процесу, ні можливостей відкладеної реалізації цих кроків [39, с. 99]. Майже одразу ця проблема знайшла спочатку відображення у закордонних публікаціях [78; 85], згодом і в українській науковій періодиці [39; 62]. Так, Т Сурма і П. Кіршнер визнали екстрений перехід у повноцінну онлайн-систему освітньої діяльності як серйозний виклик для вищої освіти будь-якої країни, особливо, коли мова йде про змішаний формат освітньої діяльності [85, с .2]. Саме це змусило здійснити серйозний перегляд змісту і методів навчання для кожної складової змішаного формату освітньої діяльності – очної та дистанційної. Говіндараджан В. і Шрівастава А. [79] обґрунтували необхідність переходу до віртуального навчання, щоб надзвичайний стан у майбутньому не вплинув на якість вищої освіти, та визначили певні передумови до цього, базуючись на здобутках освітньої діяльності під час пандемії.

Слід зазначити, що багато закордонних університетів, особливо престижних університетів, вже більше 20 років надають освітні послуги у

дистанційному форматі. Навіть за таких умов абсолютний перехід на дистанційне навчання у березні 2022 року стало викликом для їхньої системи вищої класичної освіти. Тільки окремі з них мали стратегію управління ризиками, яка б дозволила їм реагувати на пандемію.

Світовий досвід роботи закладів освіти усіх рівнів у кризових умовах, зокрема в умовах пандемії COVID-19, довів неготовність за різних причин переважної більшості країн світу до повного переходу на дистанційне навчання. Як наслідок (відповідно до звіту ЮНЕСКО), 195 країн світу під час найвищого рівня захворюваності у 2020 р. оголосило закриття майже всіх шкіл та призупинення звичного освітнього процесу для 1,6 млрд дітей, що спричинило пришвидшений перехід до цифрової освіти [27, с. 36]. Хоча проблеми, викликані пандемією COVID-19, впливають як на багаті, так і на бідні країни, порушуючи життя всіх груп суспільства, вплив на студентів із вразливих груп може бути більшим, ніж на середній студентський контингент [69, с. 1]. У країнах з низьким рівнем доходу студенти з малозабезпечених сімей стикаються з більшими проблемами через більш серйозні обмеження в ресурсах і можливостях. Науково-педагогічні працівники теж зазнали суттєвого впливу COVID-19, оскільки пандемія обумовила гостру необхідність найшвидшої трансформації організації освітнього процесу і методики оцінювання, яка коли-небудь спостерігалась в освіті у цілому та у вищій освіті зокрема [30, с. 4].

Перші кроки для підтримки освітнього процесу уряди багатьох країн, як-то Австралії, Великої Британії, Канади, Італії тощо вбачали у фінансовій підтримці випускників закладів вищої освіти, викладачів, що вирішили підвищити свою кваліфікацію у цифрових технологіях, закладів вищої освіти у наданні безоплатних цифрових платформ наукових публікацій, технологічних інструментів для організації освітнього процесу. Окремим пунктом у кошторисах фінансової підтримки стали дезінфікуючі засоби для прибирання та гігієни [23].

Підвищення цифрової компетентності викладачами, впровадження дистанційної освіти внесло в освітній процес нові проблеми, пов’язані з начебто на перший погляд відмінним рішенням організації освітнього процесу. Детально досвід і проблеми, пов’язані з терміновим переходом на онлайн-навчання у закладах вищої освіти розглянули у своїй публікації Л. Хоменко-Семенова, Л. Оксамитна, Я. Прохоренко [69, с. 4]. Вони визначили, що досвід онлайн-викладання в Китаї виявив проблеми практичного характеру, а перехід до онлайн-викладання у В’єтнамі змусив університети використовувати інструменти відеоконференцій як рішення, яке могло б забезпечити ефективність дистанційного навчання. У Сполучених Штатах одним із наслідків пандемії COVID-19 передбачали зниження кількості вступників до університетів приблизно на 15%. Але далеко не всі університети прийняли рішення про перехід на онлайн-навчання. Так, флагманський університет Аргентини, Університет Буенос-Айреса, є прикладом установи, яка вирішила перенести заняття та змінити навчальний календар, а не перейти на онлайн-заняття, за традиційним припущенням, що лише індивідуальні онлайн-курси можуть гарантувати якість. В Індії Центральний університет Хайдарабаду вирішив не впроваджувати віртуальне навчання, знаючи, що його студенти матимуть проблеми з підключенням до Інтернету. У країнах, що відносяться до типу країн, що розвиваються, студенти в контрах сприймали інформацію про онлайн-навчання і навіть організували страйки (Південна Корея, Туніс, Чилі, Кенія, Гана, Південна Африка, Зімбабве). Але абсолютна більшість закладів вищої освіти в усьому світі запровадила онлайн-навчання, не припускаючи перерви в отриманні знань.

У своїх публікаціях Я. Опанасенко та В. Новікова [56] зазначили, що дистанційний формат навчання є однаково ефективним як у часі пандемії, так і у воєнні часи, так і за будь-яких інших форс-мажорних ситуацій. Наша точка зору частково від неї відрізняється. На нашу думку, дистанційне навчання може бути короткочасним виходом із ситуації, що склалася тут і

зараз, а не становитися постійною практикою. Особливо коли мова йде про практичну складову освітнього процесу. Виділені ними [56] позитивні сторони онлайн-навчання, як-то формування власного розкладу і режиму навчання, зменшення фінансових витрат на утримання закладів освіти та їх працівників, низькі вимоги до освітнього простору, тільки на перший погляд здаються позитивними і ефективними. Але можуть виступати тимчасовим рішенням проблеми організації освітнього процесу в умовах особливих правових режимів. Так, формування власного розкладу і режиму унеможливлює організацію навчання у синхронному режимі, особливо групове спілкування, обмін думками та диспути, що перетворює навчання з ефективного двохстороннього процесу на бутафорію – опанування змісту навчання за матеріалами, навіть якщо це будуть відеолекції і виключає майже у повному обсязі формування соціокультурної компетентності, яка у різних формулюваннях, але обов’язково прописана у стандартах вищої освіти України за всіма спеціальностями. Зменшення витрат можемо відчути тільки після створення онлайн-курсу за умови, що це статична у просторі і часі інформація. Як тільки мова заходе про дисципліни, що оперують динамічними категоріями у просторі і часі, то зменшення витрат є сумнівним. А необхідність створювати безпечний і комфортний освітній простір і зовсім перекладається на плечі студента і викладача.

Опитування здобувачів і викладачів Національного університету біоресурсів і природокористування [11] показало неоднозначні думки студентів щодо якості навчання і соціальної складової у вигляді спілкування і організації дозвілля під час дистанційного навчання. При цьому слід зазначити, що порядок і значущість недоліків організації освітнього процесу для юнаків та дівчат значно відрізнялися.

У цей же час опитування було проведено і на державному рівні щодо якості вищої освіти в умовах особливих правових режимів. Державна служба забезпечення якості вищої освіти спільно з Національним агентством аналогічного профілю дії провели спільне опитування «Система

забезпечення якості фахової передвищої та вищої освіти» в умовах воєнного стану», результати якого засвідчили суттєві зміни українського ринку освітніх послуг, але ЗВО змогли подолати загалом проблеми та виклики сьогодення, беручи до уваги безпековість ситуації в регіоні та потреби учасників освітнього процесу [83, с. 5]. Результати опитування свідчили переважно про відсутність змін у якості освіти на надання освітніх послуг, але майже усіх учасників опитування бентежила ситуація щодо небезпечності у певних регіонах (Харківська, Запорізька, Миколаївська області України) та її вплив на якість освітнього процесу. Водночас схоже опитування було проведене у межах проєкту «Університети в облозі: виклики для української системи вищої освіти після повномасштабного вторгнення росії в Україну » [83, с. 5]. Воно показало значно менший відсоток відповідей респондентів щодо відсутності зміни у якості вищої освіти (47 % проти 74 %), але при цьому збільшився показник погіршення її якості. Незважаючи на це, у складних умовах сьогодення ЗВО проявили намагання не втратити здобутки, напрацьовані у карантинний період, і частково їх поліпшити.

Висновки до розділу 1

1. Під час роботи над розділом 1 дипломної роботи встановлено, що впровадження особливих правових режимів, які закріплені Конституцією України, значно впливають на освітню діяльність та її якість. Протягом крайніх трьох років в Україні вже два рази поспіль уводилися особливі правові режими різного генезису – надзвичайний стан під час пандемії та воєнний стан під час збройної агресії. Незважаючи на такі серйозні виклики сучасних реалій, в наукових джерелах до цих пір не закріплено узагальнююче поняття для цих режимів. Найбільш поширено поняття особливий правовий режим, яке ми і використали у своїй роботі.

2. Загальна та локальна нормативна база, яка регулює освітній процес в умовах особливих правових режимів, сформована в Україні на сьогодні вже на достатньому рівні. Визначені особливості вступної кампанії, організації освітнього процесу в синхронному та асинхронному режимах, можливості оформлення академічної відпустки за умови відсутності наразі можливостей для продовження здобуття вищої освіти, підсумкової атестації випускників, проведення скорочених процедур акредитації освітніх програм. Але залишається ціла череда питань, які мають визначати самі заклади вищої освіти, як-то дотримання академічної доброчесності, зловживання довірою до скрутного стану студента, загроза психологічному і фізичному здоров'ю учасників освітнього процесу, на вирішення яких має бути спрямована робота щодо вдосконалення локальної нормативної бази.

3. В умовах особливих правових режимів підготовка студентів є ускладненою через низку викликів, які мають безпековий, гуманітарний, психологічний, інфраструктурний характер, спостерігаються випадки загибелі та травмування здобувачів та викладачів, відсутність умов для нормальної життєдіяльності, внутрішня і зовнішня вимушена міграція. Визначено, що забезпечити якісну освіту на час особливих правових режимів можна шляхом впровадження раціональних підходів на усіх рівнях організації освітнього процесу.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ У ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

2.1. Організаційно-педагогічні умови підготовки студентів-географів під час пандемії та воєнного стану

Під освітнім процесом у нормативно-законодавчій базі [52] розуміють характерний для закладів вищої освіти інтелектуально-творчий вид діяльності, який реалізується з використанням системи науково-методичних і педагогічних заходів з метою передачі, засвоєння, примноження і застосування знань, умінь і навичок у практичних ситуаціях, формування загальних і фахових компетентностей, виховання гармонійно розвиненої особистості. Освітній процес характеризується територіальними відмінностями, галузевими особливостями, своєрідними індивідуальними запитами на освіту, і за умов впровадження особливих правових режимів – невизначеними педагогічними умовами підготовки здобувачів вищої освіти. Запорукою ефективної його реалізації є впровадження в освітній процес відповідних організаційно-педагогічних умов.

Поняття умови є філософською категорією, яка відображає обставини реалізації певного процесу. За відсутності належних умов постає під питанням і сама реалізація певного процесу. Умови можуть виступати обставинами, причиною, приводом, спонукою, мотивом, чинником, рушійною силою у загальному розумінні [29, с. 154; 5, с. 1526; 24, С. 7; 67, с. 286]. Завдяки дії умов визначені атрибути освітньої діяльності переходять із розряду можливостей до дійсності. Відповідно, умови є певними обставинами, без яких унеможливлюється існування самого явища [60, с. 203; 61, с. 33].

Поняття педагогічні умови активно обговорюється у наукових колах. Так, О. Пєхота [46] визначає педагогічні умови як систему певних дієвих форм, методів, матеріально-технічних умов, що є об'єктивними або суб'єктивними, але необхідними для досягнення конкретної педагогічної мети. Спрямованість на досягнення конкретної педагогічної мети під час визначення сутності педагогічних умов підкреслюють і Л. Журавська [17], О. Панькевич [44, с. 65], К. Дубич [14, с. 79]. О. Бражнич [3, с. 38] визначає педагогічні умови як множину тільки об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів матеріально-просторового середовища. Підкреслюючи цілісність педагогічного процесу та активність особистості, визначаються педагогічні умови як першопричинні обставини цього Л. Загребельною [18], В. Стасюк [65, с. 64] та у словнику-довіднику з професійної педагогіки [64, с. 243].

Таким чином, оперуючи поняттям освітній процес, філософською категорією умова та терміном педагогічні умови, сформуємо поняття педагогічні умови освітнього процесу – певна множина обставин (об'єктивних і суб'єктивних), які зумовлюють характерний для закладів вищої освіти інтелектуально-творчий вид діяльності з реалізацією системи науково-методичних і педагогічних заходів для передачі, засвоєння, примноження і застосування знань, умінь і навичок у практичних ситуаціях, формування загальних і фахових компетентностей, виховання гармонійно розвиненої особистості та успішного випускника. Відповідно до цього, учасники освітнього процесу мають визначити, створити і реалізувати педагогічні умови якісного процесу підготовки здобувачів вищої освіти, зокрема за спеціальністю «Географія». Саме вони будуть обумовлювати способи діяльності викладача і студента, шляхи досягнення мети, сформульованої у стандарті та освітній програмі.

Розглядаючи множину умов, слід зазначити, що у наукових публікаціях зустрічається більш поширений поділ педагогічних умов на зовнішні і внутрішні [38, с. 85]. При цьому під зовнішніми умовами

розуміють відносини між викладачем і студентом, об'єктивність оцінювання; якість освітнього середовища; дидактичні умови освітнього процесу, наявність сприятливого мікроклімату у групах тощо. Внутрішні педагогічні умови є індивідуальними і залежать від мотивації студента, його настрою і психоемоційного стану, наявного досвіду і практичних навичок, здатності до встановлення причинно-наслідкових зв'язків та критичного мислення тощо, забезпечуючи таким чином стимулювання, позитивну мотивацію до професійної діяльності.

Одним із аспектів (різновидів) педагогічних умов є організаційно-педагогічні умови (рис. 1.1), які за умови обов'язкового дотримання є запорукою успішного функціонування та розвитку освітнього процесу. На думку Б. Г. Чижевського [71, с. 82], В. М. Шевченка [73, с. 209] у загальних рисах організаційно-педагогічні умови залежать від особливостей організації освітнього процесу та відображають функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників.

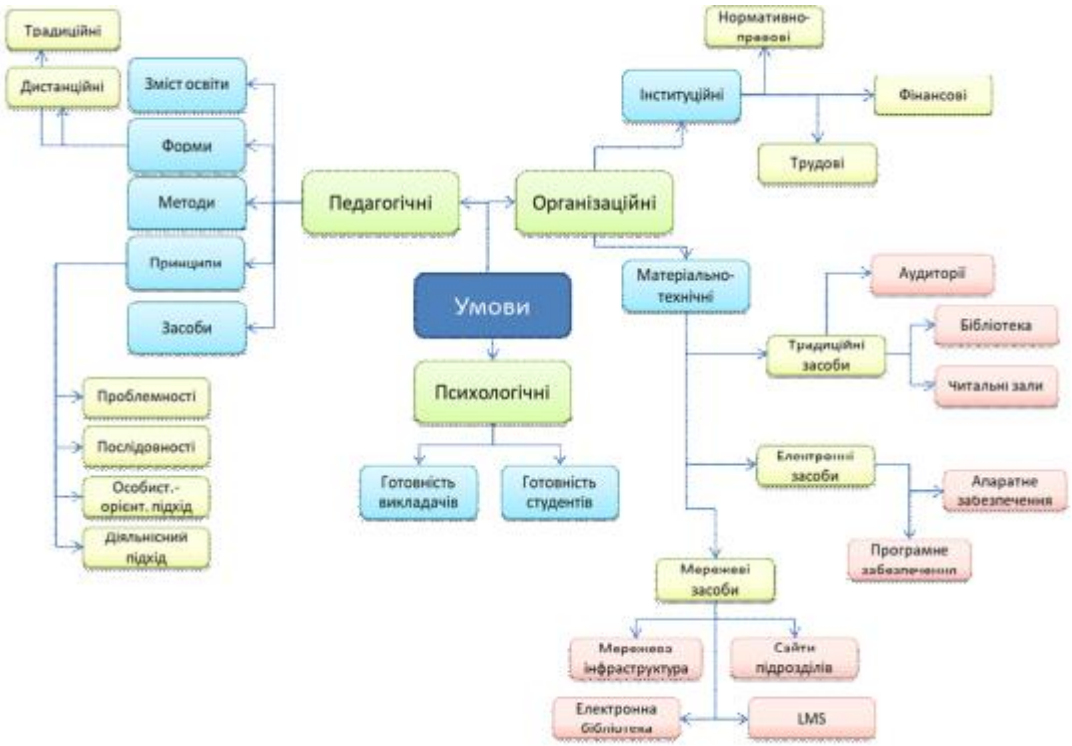

Рис. 1.1. Організаційно-педагогічні умови впровадження змішаного навчання [66, с. 259]

Набуття інтегральної професійної компетентності, визначеної у Стандарті вищої освіти зі спеціальності 106 «Географія» («Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов у професійній діяльності з географії або у процесі навчання із застосуванням сучасних теорій та методів дослідження природних та суспільних об'єктів та процесів» [53]) та конкретизованої в освітніх програмах, є визначальним у процесі підготовки студентів-географів. І це має відбуватися незалежно від вихідних початкових (об'єктивних) організаційно-педагогічних умов, навіть за умови впровадження особливих правових режимів. Це забезпечується такими властивостями комплексу умов як гнучкість, динамічність, розвиток у залежності від характеристик початкових даних і проєктованого результату. Розглядаючи умови як компонент педагогічної системи, який забезпечує багатоваріантність її моделювання, відзначають забезпечення розвитку особистісного аспекту суб'єктів освітнього процесу (відповідає внутрішнім елементам) та позитивний їх вплив на реалізацію процесуального аспекту системи (відповідає зовнішнім елементам) [61, с. 33].

У загальних термінах, з урахуванням вимог галузевого Стандарту вищої освіти бакалаврського рівня, досвіду роботи в умовах особливих правових режимів, можемо сформулювати необхідні організаційно-педагогічні умови успішної організації освітнього процесу таким чином (з поділом на об'єктивні / суб'єктивні):

- суттєва базова загальноприроднича підготовка (об'єктивна);
- високий рівень інформаційно-комунікативної компетентності вже на рівні вступників на навчання (суб'єктивна);
- комплексне системне мислення студентів – майбутніх географів (суб'єктивна);
- адаптивна структура освітньої програми, науково обґрунтоване органічне поєднання різних видів діяльності, включно з вагомою часткою практичної, польової та дослідницької складової (об'єктивна);

- активна громадянська позиція студентів щодо стану довкілля, природних ресурсів, ландшафтних комплексів, охорони природної та культурної спадщини; любов до рідного краю (суб'єктивна);

- здорове спілкування між учасниками освітнього процесу (суб'єктивна);

- створення ситуації мотивації до навчання і самовдосконалення, психологічної збалансованості за будь-яких обставин (об'єктивна);

- особистісно-орієнтований підхід з одночасною диференціацією навчання, що забезпечить у комплексі студентоцентроване навчання, орієнтація на компетентнісне і діяльнісне навчання (об'єктивна);

- якісне освітнє середовище в офлайн та онлайн форматі (об'єктивна);

- достатньо варіативне і адаптивне ресурсне забезпечення (методичне, програмне, технічне) (об'єктивна);

- високий рівень кваліфікації вмотивованих викладачів, професіоналів своєї справи, фахівців-практиків з потребами інноваційної педагогічної діяльності (об'єктивна);

- наявність системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти (об'єктивна).

Останні визначені умови віддзеркалюються у Ліцензійних умовах провадження освітньої діяльності, а їх урахування у цілому приведе до кінцевої мети – формування успішного випускника. Слід зазначити, що педагогічні умови не є сталими, вони потребують постійного корегування залежно від зміни зовнішнього вихідного середовища. Особливо гостро це постає за умови непередбачуваних екстремальних змін зовнішніх об'єктивних умов, на які вплинути ні учасники освітнього процесу, ні адміністрація закладу, ні управлінці не можуть. Залишається шукати шляхи реалізації освітнього процесу максимально ефективно за таких умов.

Організація підготовки студентів-географів є цілісною, інтегративною, мобільною, складною системою, що розвивається відповідно до сучасних освітніх і суспільних вимог, запитів ринку праці, індивідуальних потреб

студентів. Запровадження особливих правових режимів торкнулося усіх аспектів організації освітнього процесу у закладах вищої освіти від адміністрування і управління до забезпечення академічної доброчесності студентів і викладачів. Особливо під загрозою опинилася найбільша соціальна цінність освітнього середовища – формування комплексного світогляду і активної життєвої позиції студентів, що раніше реалізовувалася у позаосвітньому просторі, під час безпосереднього «живого» спілкування з корифеями науки, виконання досліджень у сучасних лабораторіях, очної роботи в бібліотеках і якісній підготовці до підсумкових контролів.

Переважно дистанційний формат реалізації освітнього процесу (віддалений доступ до отримання освітніх послуг) вимагає зміни підходів до навчання, процедур вимірювання рівня сформованих компетентностей чи досягнення результатів навчання [83, с. 5]. Особливо гостро це відчувається при підготовці студентів за природничими спеціальностями (галузь знань 10 Природничі науки), до яких входить і географія (спеціальність 106 Географія). Дієвість організації підготовки студентів-географів забезпечується методологічною основою та принципами системності. Методологічна основа на загальнонауковому рівні забезпечується дотриманням принципів філософії в аспекті розвитку особистості здобувача вищої освіти та викладача, усвідомлення цінності професійних результатів, встановлення собі мети та послідовних кроків її досягнення, розробки концептуальних основ підготовки студентів-географів та моделювання цієї діяльності у сучасних невизначених і швидкоплинних процесах [50, с. 92].

Підготовка студентів-географів є складною через необхідність врахування різноманітних запитів потенційних роботодавців різних галузей діяльності географів від природничої й інформативно-комунікативної до суспільно та економічно визначеної. Ефективність такого процесу буде низькою за умови ігнорування системного підходу, який здатний забезпечити підготовку студентів-географів у ЗВО України як цілісну множину взаємопов’язаних елементів. Науковими джерелами, зокрема у

публікаціях Т. Кочубей, К. Іващенко, Ю. Шабанової, С. Лісової, L. Harvey, D. Green, J. Parri, визначений ряд принципів системного підходу, серед яких цілісність, наявність генеральної мети, ієрархічність, поліфункціональність, розвиток, динаміка, детермінованість, невизначеність, сумісність елементів тощо [63, с. 34; 72; 26, с. 162; 80, с. 12; 84, с. 108]. Усі вони можуть бути застосовані до моделі підготовки географів [21, с. 66]. Розглянемо ці можливості.

Принцип цілісності є в основі всієї системи. Вилучення одного з елементів освітнього процесу (навчальні заняття, самостійна робота здобувачів, індивідуальні форми занять, практична підготовка, підсумкова атестація, оцінювання, рейтинг тощо) або його учасників (здобувачів, викладачів, працедавців, координаційних і контрольних органів) призводить до неминучого краху всієї системи освітнього процесу підготовки здобувачів за спеціальністю 106 Географія, до невиконання ще одного принципу – принципу генеральної синтетичної мети, а саме успішний випускник, – що порушує закон емерджентності. З погляду на сучасні умови в аспекті принципу цілісності зазначаємо відсутність такого елементу у затверджених стандартах вищої освіти за спеціальністю 106 Географія як компетентності, пов’язані зі здібностями проводити фахову діяльність в умовах особливих правових режимів. Це можна прослідкувати в інтегральній компетентності фахівця-географа, але воно не підкріплене загальними і фаховими компетентностями. За такої ситуації заклади вищої освіти змушені запроваджувати відповідні компетентності в освітні програми самостійно. Також принцип цілісності забезпечується системою фахових компетентностей завдяки сформованому системному географічному мисленню, картографічним умінням та краєзнавчому світогляду.

Принцип ієрархічності відповідає за внутрішні і зовнішні зв’язки під час підготовки географів. Співпраця із зовнішнім середовищем, зокрема з установами природничо-географічного, краєзнавчо-туристичного,

геодезично-картографічного, природоохоронного фахового спрямування дозволяє забезпечити практичну складову освіти. Принцип сумісності елементів відповідає переважно за зв'язки у рамках системи підготовки географів. Студентоцентроване навчання виводить здобувача на ключові позиції, що впливає на зміст формування основних компетентностей – професійної, соціальної, підприємницької, мовної, комп'ютерної і у результаті їх реалізації сприяє формуванню моделі успішності. За умови постійних стресових ситуацій порушується функція мозку, вона уповільнюється, розосереджується, розсіюється [51, с. 928]. За таких умов є потреба у впровадженні більшого часу на опанування матеріалу, визначених компетентностей, що можу порушувати принцип сумісності, розроблений для умов традиційного навчання в аудиторному форматі.

Принцип функціонально-структурної побудови впливає на професіоналізм шляхом визначення функціонального змісту кожного компонента, що у майбутньому виражається через результативність освітньої діяльності, а відповідно і задоволеність здобувачів отриманими послугами. У цьому аспекті теж існують певні проблеми при підготовці географів. Абсолютна дистанційна форма навчання є неприйнятною для реалізації освітнього процесу за природничими науками через наявність великої кількості лабораторних робіт, під час яких студент виступає не просто пасивним споглядачем роботи. Досвід показав, що для окремих дисциплін цілком прийнятною є і дистанційна форма навчання, тому задача раціонального поєднання цих форм навчання є на сьогодні важливою. Ще однією проблемою виступає відсутність якісного українського методичного забезпечення за всіма основними освітніми компонентами, особливо це стосується «класичних» дисциплін. Розуміння цілей, змісту і результатів навчання є запорукою успішної реалізації зазначеного принципу.

Слід звернути увагу і на такі принципи як варіативність і невизначеність, що залежить від активізації самостійної і наукової роботи здобувачів, від ефективного впровадження дійсно індивідуальних планів

навчання, від розуміння академічною спільнотою результатів, що маємо отримати на виході; розвитку і вдосконалення, що визначає тенденції розвитку, зміни певних функцій, оновлення матеріально-технічної бази, професійне зростання викладача тощо.

Особливо гострим стрижнем у воєнні часи постали питання компетентнісного і диференціального навчання у їхньому взаємозв'язку. За цих часів вже не існує «усередненого » студента, бо кожен опинився у своїй ситуації, зі своїми складнощами і проблемами, які потребували індивідуального підходу викладача не тільки під час безпосередньо заняття. Таким чином, особливого значення і наповненості в умовах особливих правових режимів набирає принцип особистісно-орієнтованого підходу [41, с. 930], коли фокус викладача має зосереджуватися на особливостях кожного студента, умов його психологічного стану і морального здоров'я, умов провадження ним освітньої діяльності. Постійні паузи і перерви під час освітньої діяльності, що викликані повітряними тривогами та повітряними атаками, не сприяють концентрації і зосередженості. Таким чином, викладач має брати до увагу умови, в яких студент перебуває і уводити формувальне оцінювання, хай з певними обмеженнями у розрізі рейтингових умов здобувачів освіти. При підготовці географів дуже актуальним є діяльнісний підхід, який реалізується під час практичних робіт на місцевості, практикумів-екскурсій, науково-дослідницької діяльності на певній території дослідження. Наразі це все замінено інноваційними, але не тотожними, видами робіт у віртуальному чи просто онлайн світі, а безпосередні дослідження на місцевості замінені на використання знімків дистанційного зондування. При реалізації кожного з цих принципів існують певні проблемі як за умови традиційної освіти, так і за умов освітнього процесу під час упровадження особливих правових режимів, подолання яких сприятиме покращенню рівня підготовки здобувачів за спеціальністю Географія.

Проходження викликів складних ситуацій, як-то впровадження особливих правових режимів, звичайно має і певні позитивні моменти, коли

мова йде про поновлення очного / змішаного навчання по завершенню надзвичайних ситуацій чи надзвичайного стану. Заклади вищої освіти отримують новий поштовх у розвитку, у пошуку шляхів підвищення якості навчання. Це на собі вже відчувають ЗВО багатьох регіонів України з безпечнішою ситуацією ніж, наприклад, у Харківській чи Миколаївській областях. Так, наприклад, в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова освітній процес відбувається в очному аудиторному форматі з одночасною його трансляцією у Zoom-конференції для тих учасників освітнього процесу, що не мають можливості доєднатися до занять в очному режимі. Але, під час повітряних тривог освітній процес переривається, здобувачі освіти разом з викладачами переходять в укриття, яке, на жаль, не обладнане для якісного продовження освітнього процесу. Тому здобувачі вимушено переходять в онлайн освітнє середовище. Спроба промоделювати таку організацію освітнього процесу у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна зазнала краху, бо повітряні тривоги звучать удень майже не перериваючись. Таким чином, є тільки можливість організувати очні заняття безпосередньо в укритті, що є наразі недосяжним з точки зору доступних його площ у межах ЗВО.

Активні воєнні дії найбільше обмежують можливості формування якісного освітнього середовища. Основною при цьому проблемою вбачаємо нестабільність енергопостачання та інтернет-доступу і надзвичайно важливий аспект емоційно-психологічного стану усіх учасників освітнього процесу. Таким чином, підсумовуючи можливості організації освітнього середовища під час пандемії та воєнного стану, необхідно розглянути детальніше їх відмінності в аспекті організаційно-педагогічних умов на трьох рівнях управління освітньою системою [25, с. 48]. Можливості управлінського рівня, особливості інституційного рівня, нормативно-правове регулювання ми розглянули в 1.2. Найскладнішим є технологічний рівень управління освітньою системою, коли викладачі змушені самостійно шукати

шляхи забезпечення педагогічних умов з метою раціональної організації освітнього процесу за умов впровадження особливих правових режимів.

2.2. Моделювання педагогічної системи підготовки студентів-географів за умови впровадження особливих правових режимів

Метод моделювання широко застосовується у науково-педагогічних дослідженнях у різних аспектах – при створенні професорами, системи підготовки фахівця, визначенні напрямів формування певних компетентностей. Модель як форма отримання знань про довкілля отримала поширення ще у XVII ст. Моделювання як загальна категорія допомагає пізнати педагогічну систему шляхом створення абстрактної моделі зі складовими, взаємозв'язками між ними, суттєвими властивостями та відомостями [31, с. 95; 82, с. 16]. Основною метою створення моделей є отримання нових знань у спрощених по відношенню до реальності умовах [15, с. 516]. Якість моделей суттєво залежить від складності дійсності, яку моделюємо і від знань та компетентностей самого дослідника. У педагогічній науці моделювання найчастіше використовується з метою відтворення педагогічної системи з метою, структурою, змістом, функціями, організацією освітнього процесу тощо [13, с. 78]. Ураховуючи багаторівневість освітньої системи, моделювання є беззаперечно дієвим інструментом педагогічного дослідження, бо базується на застосування системного підходу, принципи якого ми розглянули вище. Для більш повного представлення результатів дослідження, науковці рекомендують з урахуванням складності педагогічної системи створювати кілька моделей, взаємопов'язаних між собою. Слід зазначити, що модель організації підготовки студентів-географів за умови впровадження особливих правових режимів у науковій літературі не представлена, як, у принципі, і для інших спеціальностей.

Аналізуючи наукові і звітні публікації, прийшли до висновку, що увага при розгляді проблеми моделювання педагогічної системи за умови

впровадження особливих правових режимів здебільшого приділена організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти під час пандемії, викликаної вірусом Covid-19. Проблеми закладів вищої освіти у формуванні освітнього середовища висвітлюються не так активно, а висвітлення питань його організації під час воєнного стану і зовсім мізерне. Що стосується підготовки географів, то такі публікації взагалі є одиничними.

Концептуальне розв'язання проблеми обґрунтування системи підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів, розробка такої моделі від мети до методів навчання враховують сучасні педагогічні концепції, що схвалені на національному управлінському рівні, і враховують як формування загальних і фахових компетентностей, так і гармонійного всебічного розвитку особистості випускника.

Метою підготовки студента-географа є формування здатності розв'язувати складні спеціалізовані задачі географії та вирішувати практичні проблеми в процесі професійної діяльності або навчання, що передбачає застосування сучасних географічних теорій і методів (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Модель підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів (укладено автором)

Компетентісний підхід є ключовим в організації освітнього процесу і моделюванні освітньої діяльності [75, с. 207], бо він орієнтується на кінцевий результат освітнього процесу, на спроможність випускника якісно використовувати сформовані знання, уміння і навички під час професійної діяльності. Саме компетентності будуть визначати зміст освіти і, відповідно, портрет успішного випускника засобами програмних результатів навчання. Аналіз компетентностей, визначених галузевим Стандартом вищої освіти бакалаврського рівня, дозволив поділити їх на кілька груп. Так, виділяємо групу громадянських компетентностей (до неї увійшла ЗК11), соціальних (ЗК8, ЗК9, ЗК10, СК11), культурних (ЗК12), лідерських (ЗК1, СК8, СК9), мовно-комунікативних (ЗК3, ЗК4, СК8), предметних (ЗК2, СК2, СК3, СК5, СК7, СК10), інформаційно-цифрових (ЗК5, СК4), інноваційних (ЗК6, ЗК7, СК1, СК6, СК9) компетентностей, що у сукупності дозволяє сформувати успішного випускника. На жаль, наразі за стандартом недостатньо передбачена підприємницька та організаційна компетентності, що може слугувати подальшим напрямком вдосконалення стандарту вищої освіти зі спеціальності 106 Географія. Позитивним моментом є необхідність формування інформаційно-цифрових й інноваційних компетентностей як у розрізі загальних, так і спеціальних (фахових).

Спрямованість змісту підготовки студентів-географів через систему компетентностей регулюється галузевим Стандартом вищої освіти України [53]. За структурою навчального плану 50 % освітніх компонентів забезпечує компетентності, визначені цим стандартом. Ще 25 % є нормативними і відображають унікальність освітньої програми. Визначені нормативними актами 25 % вибіркових дисциплін реалізується кількома шляхами – вибір з загальноуніверситетського блоку і безпосередньо з освітньої програми. За умов впровадження особливих правових режимів найбільше страждає при підготовці географів практична складова, визначена на рівні не менше 10 % загального обсягу освітньої програми. Серед дисциплін виділяємо загальний блок (дисципліни, які формують soft skills, патріотизм, загальну природничу

картину світу) та спеціальний (фаховий) блок. Аналогічний поділ мають і дисципліни вибіркового блоку. Запровадження нових освітніх компонентів в освітньо-професійні програми під час воєнного часу взагалі є викликом для більшості, навіть підготовлених до цього науково-педагогічних працівників у силу представлених вище обставин.

Освітній процес реалізується шляхом формування у здобувачів вищої освіти знань, умінь і навичок. Зі зміною умов і середовища організації освітнього процесу змінюється повнота і якість їх формування, особливо що стосується умінь і навичок, які мають формуватися безпосередньо в умовах, наближених до виробництва. Суттєва практична підготовка, відображена у Наскрізній програмі практик, теж мала суттєві зміни, які, у першу чергу, стосувалися неможливості проведення групових досліджень під керівництвом викладача. Саме практична складова освітнього процесу у напрямку формування навичок організації і проведення польових досліджень постраждала найбільше, особливо за умов особливого правового режиму воєнного стану. Під час карантинних обмежень практика була організована у вигляді одноденних польових досліджень малочисельними групами. На заміну такій роботі у воєнні часи прийшов відеоконтент з практик минулих років, створений з поясненням викладача, і змушений перехід від колективної польової роботи бригади до індивідуальної польової роботи з наступним аналізом результатів польових досліджень у групі. Таким чином, окремі здобувачі мали можливість опанувати весь процес польового дослідження, зокрема ґрунтів, а інші члени бригади у спілкуванні зі своїм одногрупником і за «живими» відео і фотоматеріалами робити висновки щодо їх властивостей. Дистанційний формат проведення практик дозволив реалізувати один позитивний момент, який до цього мали можливість здійснити тільки під час аудиторного навчання. Це спілкування з провідними фахівцями-практиками-польовиками. Під час аудиторного очного навчання такі зустрічі були передчасними, бо студенти не познайомилися зі специфікою польових досліджень. Виїзд таких фахівців на місця практики

був ускладнений через співпадіння часу практики з їхніми активними науковими роботами у полі. У дистанційному форматі це вдалося реалізувати повноцінно.

На початку впровадження особливих правових режимів єдиним можливим форматом продовження реалізації освітньої діяльності був дистанційний, який превалював в системі вищої освіти під час пандемії, викликаної коронавірусом, і продовжує бути основним, а в окремих закладах вищої освіти єдиним можливим, під час воєнного стану. Але досвід показує, що система вищої освіти України не була до цього якісно готова, у багатьох моментах – не готова і зараз, бо незалежно від того які зовнішні організаційно-педагогічні умови вплинули на формат освітнього процесу, він має бути на засадах студентоцентрованого і компетентнісного підходів, забезпечувати особистісний і професійний розвиток студентів, бути адаптованим під рівень інформаційно-цифрових компетентностей здобувачів освіти [75, с. 207].

Дистанційне навчання – це універсальна гуманістична форма навчання, що ґрунтується на використанні широкого спектру цифрових й онлайнових технологій та новітніх технічних і телекомунікаційних засобів, які створюють для студентів умови вільного вибору освітніх дисциплін, що відповідають стандартам діалогового обміну з викладачем [39, с. 100]. У сучасних умовах воєнного часу, коли місцеположення здобувачів освіти може значно відрізнятися від постійного, коли здобувачі, що опинилися за кордоном чи у відносно безпечних районах України, мають можливість реалізовувати право на освіту паралельно у кількох закладах (на кшталт внутрішньої академічної мобільності), розуміння дистанційного формату освіти може набувати саме такого значення. Але, все ж таке, під час запровадження особливих правових режимі, найчастіше дистанційне навчання впроваджується в іншому розумінні, як організація освітнього процесу (дистанційний формат здобуття освіти або обмежене використання інноваційних технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття

освіти, включно з денною) за умови віддаленості його учасників один від одного та можливості їх, як правило, суто опосередкованої взаємодії у певному освітньому середовищі, функціонування якого реалізується на основі використання новітніх освітніх, зокрема інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій [47, с. 1].

Спішний перехід вітчизняних закладів вищої освіти на дистанційний формат освітньої діяльності пов'язаний з очевидними проблемами, зумовленими насамперед недостатнім технічним оснащенням, неготовністю інфраструктури до масової дистанційної освіти. У воєнний час це загострилося тим, що науково-педагогічні працівники і студенти могли знаходитися поза межами місця постійного проживання, під час евакуації виїжджали без ноутбуків і тим паче не думали про те, щоб на флешці забрати напрацьовані за попередні два роки навчально-методичні матеріали. Крім того, дистанційне навчання потребує створення якісного освітньо-цифрового середовища та контенту з сучасних електронних навчальних матеріалів і курсів, високої кваліфікації викладачів, яка кардинально відрізняється від кваліфікаційного рівня, що вимагається для читання лекцій і проведення занять в традиційному аудиторному форматі [39, с. 100].

Подальшому впровадженню дистанційного навчання сприятимуть такі його якості як гнучкість, варіативність, паралельність, охоплення, економічність, технологічність, соціальна рівноправність, легкість оновлення змісту, оперативний зворотній зв'язок, інформативність, що детально викладено у праці Л. Оршанського, І. Нищак [39, с. 101]. Водночас вони зазначають і такі недоліки як недостатня швидкість інтернет-з'єднань, дефіцит довіри до електронних засобів спілкування, залежність успішності від навичок роботи в онлайн-середовищі, зменшення різноманітність форм контролю, соціальна ізольованість студентів, висока вартість створення ефективних дистанційних курсів, проблема з авторським правом на навчальні матеріали, висока ймовірність інформаційного перевантаження студентів,

проблема ідентифікації при здійсненні контролю, недостатня психологічна підготовленість до дистанційного навчання.

Ми можемо розглядати особливі правові режими як поштовх до прискореного розвитку, до розширення переліку освітніх послуг, до впровадження нових форматів освітньої діяльності. Одним із таких форматів визначено систему змішаного навчання, яка передбачає 30-75 % програмного вмісту опановувати онлайн [49, с. 29]. За таких умов на очне навчання можна винести мінімум третину освітніх компонентів, або не менше третини (фактично навіть всю практичну частину) навчального матеріалу з кожного освітнього компоненту. Така гібридна освіта, за умов безпечності території її впровадження, поєднує позитивні риси очного та дистанційного формату навчання, мінімізуючи їх негативні ознаки. Однією з найбільших переваг цієї системи науковці зазначають можливість врахування індивідуального стилю навчання, залучення студентів до освітньої діяльності, гнучкість навчання [49, с. 30].

Наведені матеріали у наукових публікаціях надали змогу порівняти широту можливостей і різновиди підтримки освітнього процесу. Так, для шкіл визначено було три оптимальні засоби надання / отримання освітніх послуг: засоби масової інформації, використовуючи можливості провідних теле- та радіокомпаній; навчальні пакети мережевих платформ, ураховуючи однакові програми, але різне календарне планування, та онлайн-платформи, при цьому під онлайн-платформами розуміють поєднання надання навчальних матеріалів та проведення онлайн-конференцій [23]. Водночас через значну індивідуалізацію навчання як у мережі закладів вищої освіти, так і у межах різних освітніх програм у рамках однієї спеціальності, перші два засоби виявилися недієвими для організації теоретичної та практичної підготовки студентів. При цьому онлайн-платформи себе зарекомендували.

Багато провідних платформ з освітніми ресурсами відкрили безоплатний доступ до більшості курсів. Таким чином, ще одним варіантом впровадження нового формату освітньої діяльності стала неформальна

освіта, яка отримала прискорений розвиток саме під час воєнного стану. В силу певної обмеженості отримання інформаційних ресурсів і спілкування з викладачами, здобувачі вищої освіти шукали способи саморозвитку. Користуючись такою нагодою і можливістю впровадження неформальної освіти, викладачі закладів вищої освіти рекомендували їм опановувати окремі компетентності у межах дисципліни саме на таких ресурсах. Широке опанування інформаційно-комунікаційних інструментів сприяло можливості самостійного опанування певних фахових курсів на світових інформаційно-освітніх платформах, які згодом були зараховані у межах формального навчання як часткові освітні кваліфікації відповідно до локальних нормативних документів закладів вищої освіти.

Дистанційне навчання на професійних світових платформах Coursera, Prometheus, Stanford Open Edx, де для українців було відкрито безліч курсів на безоплатній основі, стала новою можливістю для саморозвитку і самих викладачів. Але багато науково-педагогічних працівників, особливо у віці 40+ не володіли достатнім рівнем англійської мови для використання такої пропозиції. При цьому навіть високий рівень німецької чи французької мови не забезпечував рівноправний доступ до відкритих курсів. Слід зазначити, що ще у 2020 р. багато курсів на цих платформах була безоплатною для усіх, хто був зареєстрований за офіційним доменом закладу вищої освіти.

Пандемія визначила проблеми пристосування освітнього середовища під дистанційні умови, які успішно були подолані. Воєнний час показав виклики зовсім іншого характеру. Опанування технічно і методично технологій дистанційного навчання, проведене за часів пандемії, сприяло пришвидшеному поверненню до освітнього процесу під час воєнного стану, але евакуація чи продовження перебування у зоні активних бойових дій / окупації показали недостатність цього. Причиною стала відсутність технічних засобів для навчання за умови евакуації чи обмеження електропостачання за умови перебування у зоні бойових дій. Аналогічні

проблеми, які ми не розглядали як можливі, проявилися активно під час впровадження воєнного стану (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Організаційно-педагогічні умови підготовки студентів-географів за різних правових умов (оливковий – звичайні умови життєдіяльності, охристий – умови надзвичайного стану без евакуації, рожевий – умови воєнного стану) (укладено автором)

Так, як у викладачів, так і у студентів значно погіршилися організаційно-педагогічні умови підготовки до освітнього процесу. Особливо гостро це відчувалося наприкінці 2021-2022 н.р., коли практичні заняття реалізовувалися шляхом використання мінімум ресурсновитратних (у технічному плані по відношенню до гаджетів) програм, замість рекомендованої літератури був звичайний пошук в інтернеті (сервери ЗВО лежали), а окремі колекції, зокрема мінералів, були втрачені або зруйновані.

Наведені вищі обставини вплинули і на вибір варіантів організації дистанційної освіти – синхронний чи асинхронний формат навчання. При цьому частка студентів, що займалася в асинхронному форматі, зазначає в усіх опитуваннях погіршення успішності і зниження рівня сформованих

компетентностей. На викладачів також це вплинуло, додавши роботи шляхом організації освітнього простору водночас для обох форматів, а це і різні підходи, і можливості пояснення, і причини виникнення такої ситуації у здобувачів ВО.

При підготовці студента-географа завжди комплексно використовувалися методи традиційного та проблемного навчання, які доповнювали один одного у залежності від цілей конкретного заняття. Серед методів навчання вагома роль належить активним, зокрема інтерактивним методам. Перехід на дистанційне навчання змусив переглянути ставлення усіх викладачів до можливостей їх застосування. Використання картографічних ресурсів, про які зазначено вище, є не єдиною можливістю це реалізувати. Саме інтерактивні методи, віртуальні стимулятори місцевості прийшли на допомогу у часи пандемії. На жаль, багато з цих ресурсів за воєнних часів стали обмежено доступними як для здобувачів, так і для викладачів, особливо тих, хто пережив змушену еміграцію. Ділові ігри, дослідницькі групові проєкти, проблемні лекції, ігрове проєктування, які активно впроваджувалися протягом 2020-2021 рр., у 2022 р. залишилися невикористаними. Поступово з 2023 р. знов приділяється їм достатня увага при підготовці студентів-географів.

Підготовка географів завжди відбувалася з орієнтацією на візуальний аналіз та наочність [48, с. 50] з урахуванням того, що основним джерелом інформації і роботи для географів була і залишається карта. Картографічна і геоінформаційна компетентності є одніми з базових цінностей географічної освіти нарівні з математичною та іншими. В епоху геоінформаційного картографування робота з просторовими даними перейшла від паперових картографічних творів до цифрових та електронних моделей. Активно при підготовці студентів-географів використовуються сервери просторових даних, зокрема Google Earth Pro, публічна карта кадастрових даних тощо. За умови впровадження особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, доступ до більшості публічних ресурсів, що містять просторові дані,

закритий або обмежений. Це змушує викладачів шукати пошуки альтернативної інформації, а у студентів-географів навичка роботи з такими даними формується неповноцінно, без усесторонньої різноманітної практичної підготовки.

Пріоритетами в освітньому процесі стала безпека його учасників. ЗВО почали вирішувати дуже дороговартісну проблему наявності бомбосховищ та розробки шляхів евакуації, щоб дозволило в окремих регіонах України повернутися до очного навчання. Водночас ЗВО мали вирішувати проблеми, які раніше були скоріш як виключення, а не правило, зокрема існування закладу як фізичної споруди (іноді питання евакуації дорогоцінних та унікальних установ, обладнання, музейних експонатів), допомога як учасникам освітнього процесу, так і армії, мобілізація викладачів і навчально-допоміжного персоналу тощо. Але основним викликом у воєнні часи, на відміну від пандемії, стала емоційно-психологічна складова організації освітнього процесу. Під загрозою опинився фізичний і збалансований психічний стан здоров’я усіх учасників освітнього процесу [83, с. 6]. У відповідь на такий заклик Україна за ініціативи О. Зеленської запустила Національну програму психічного здоров’я та психосоціальної підтримки, яка включає курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога» [45, с. 13]. Ще однією причиною посилення нерівноправності всіх учасників освітнього процесу стала заборона на виїзд з країни студентів, аспірантів, науковців чоловічої статі, що загострило проблему гендерної нерівності в освітньо-науковому просторі.

Наукова складова освітнього процесу теж відчула на собі зміни. Незважаючи на збільшену підтримку світовою спільнотою науковців України саме у воєнний період, ми спостерігаємо, що 95,1% обсягу фінансування наукових досліджень і науково-технічних розробок за загальним фондом державного бюджету було спрямовано на проведення науково-дослідницьких робіт за пріоритетними напрямами [41, с. 44], відповідно, фінансування проєктів географічної тематики було призупинено.

Багато важливих для мирного часу наукових тематик залишилося поза увагою майже у всіх конкурсах наукових проєктів. Таким чином, переорієнтація наукової діяльності закладів вищої освіти на практичні потреби безпеки, оборони та забезпечення життєдіяльності з одночасним максимальним скороченням фінансування інших працюючих тематик негативно вплинуло на рейтинги як науковців, так і закладів вищої освіти. Аналогічна складна ситуація була виявлена і з госпдоговірними темами. Серед відносно доступних залишаються проєкти у рамках глобальних і міждисциплінарних програм «Горизонт Європа», НАТО «Наука заради миру та безпеки», «Горизонт 2020».

Вагомою проблемою, з якою не стикалися заклади вищої освіти під час пандемії, але стикнулася Україна під час воєнного стану, є відсутність стабільного інтернет-з'єднання та мобільного зв'язку, особливо під час планового чи аварійного відключення електропостачання. За таких умов дуже часто є неможливим проведення повноцінних синхронних занять, часто є неможливим навіть перегляд записаних відеолекцій. Особливо гостро це постало перед здобувачами вищої освіти, які опинилися в окупації або виїхали за кордон і мають обмежений інтернет-трафік. У такому разі від викладача вимагалася особлива майстерність у стислому відео (за можливості) або у вигляді стислого конспекту передати необхідний багаж знань, умінь і навичок для формування професійних компетентностей.

Однією з позитивних якостей, які відпрацювали більшість закладів вищої освіти, є здатність університетів швидко приймати рішення, необхідні для вчасного реагування на зовнішні виклики, насамперед на демографічні, економічні, соціальні й технологічні зміни. Водночас пандемія коронавірусної інфекції та війна показали, що можуть бути потужніші й менш передбачувані фактори впливу на результати освітньої та наукової діяльності закладів вищої освіти, ніж перелічені вище фактори, які теж треба брати до уваги.

Таким чином, ми можемо зробити порівняльний аналіз проблем, що виникають за різних особливих правових режимів під час підготовки студентів-географів (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Проблемні зони організаційно-педагогічних умов підготовки студентів-географів за умови впровадження особливих правових режимів

Проблемна зона	Надзвичайний стан (на прикладі національного і регіональних карантинів)	Воєнний стан
1	2	3
Забезпечення безпеки	Є загроза здоров'ю; Профілактичні заходи, дезінфекція; Моніторинг поширення хвороби серед здобувачів та працівників; Робота в міні-групах	Є загроза життю; Наявність укриття, бомбосховища; Оголошення повітряної тривоги; Неможливість забезпечити безпеку у районах, наближених до лінії бойових дій; Моніторинг місцезнаходження і зв'язку зі здобувачами і працівниками
Правові аспекти	Необхідність прийняття локальних рішень; Можливе прийняття рішень про онлай, офлайн, змішаний режим навчання щодо окремого факультету, спеціальності, курсу навчання	Необхідність прийняття локальних рішень з урахуванням безпековості місцевості, наявності і частоти повітряних тривог; Підпорядкування рішенням обласних військових адміністрацій з урахуванням обмеження прав і свобод громадян, включно на освіту;
Адміністративна робота	Дистанційний формат роботи; Налагодження комунікації в онлайн режимі між учасниками освітньої діяльності	Дистанційний формат роботи, іноді призупинення контрактів, простій та відпустка за власний рахунок; Підтримка зв'язку з учасниками освітньої діяльності, що знаходяться у скрутних життєвих ситуаціях;
Робота з кадрами	Популяризація щеплень, обов'язковість медичної довідки про щеплення від вірусу	Обмеженість можливостей через евакуацію; Питання виживання превалюють над питанням якісної освіти; Запровадження періодів простою, відпустки за власний рахунок;
Інформаційна інфраструктура	Відсутність достатньої інформаційно-комунікаційної інфраструктури і компетентностей; Необхідність покращення домашніх гаджетів та умов провайдерів; Відсутність якісного онлайн контенту та віртуальних лабораторій;	Наявність досвіду онлайн реалізації освітньої діяльності; Обмеженість інтернету і іноді мобільного зв'язку; Відсутність доступу до класичної бібліотеки, наявність тільки електронних джерел інформації; Адаптація інформаційних матеріалів під сучасні умови нерівного доступу до онлайн ресурсів;

Продовження табл. 2.1

Викладання, робота зі студентами	Онлайн або змішаний формат в залежності від епідситуації; Переважання синхронного режиму; Організація віртуального онлайн спілкування між здобувачами; Спортивна, соціально-культурна складова – з обмеженнями в залежності від регіональної епідситуації; Необхідний час на адаптацію до дистанційних умов для низки учасників освітньої діяльності; Прискорені курси кваліфікації, спрямовані на цифрову компетентність;	Питання виживання превалюють над питанням якісної освіти; Онлайн формат у синхронному, асинхронному режимі, з надсиланням завдань зі зворотнім зв'язком; Доступ до світових освітніх платформ; Підтримка психологічного стану викладачів і студентів дистанційно і індивідуально; Постійний зв'язок зі студентами 24/7; Відсутність соціально-культурної складової; Багато іноземців не відновили навчання з 28 березня 2022 р.; Неможливість надання і отримання освітніх послуг низкою учасників освітньої діяльності; Курси підвищення кваліфікації, спрямовані на надання першої медичної та психологічної допомоги, дій у надзвичайних ситуаціях; Надання академічної відпустки здобувачам, що знаходяться в окупації чи в зоні бойових дій у разі неспроможності сплачувати за контрактом
Контроль результатів освітньої діяльності, атестація	За умов профілактичних заходів в офлайн режимі або в онлайн режимі з урахуванням регіональної епідситуації і можливості здобувачів дістатися місця навчання	Онлайн формат; Заміна у 2022 р захисту кваліфікаційних робіт бакалаврів на атестаційний іспит;
Наукова складова роботи викладача	Відтермінування звітних матеріалів за проєктами; Скорочення державних видатків на наукові проєкти; Ризики скорочення госпдоговір них тематик з бізнес-структурами; Обмежений доступ до лабораторій;	Обмеженість в очних закордонних стажуваннях для чоловіків; Можливість друку у провідних видавництвах на пільгових умовах; Значне скорочення державних видатків на наукові проєкти, припинення тих, що не відносяться до питань безпеки країни; Значне скорочення госпдоговірних тематик; Відсутній доступ до лабораторій, що знаходяться у зоні бойових дій, руйнування внаслідок ракетних атак лабораторій та наукового обладнання;

Закінчення табл. 2.1

Праце-влаштування випускників	Практика на підприємствах в онлайн форматі;	Практика у 2022 році онлайн на кафедрі; Підприємства призупинили роботу або евакуювалися; Неготовність директорів оновлювати угоди співробітництва; Місця працевлаштування значно скоротилися у східних регіонах і збільшилися – у західних.
Вступна кампанія	З дотриманням профілактичних заходів в офлайн режимі за місцем прописки чи навчання; Зсунення строків вступної кампанії та початку навчання для іноземців; Дні відкритих дверей в онлайн чи змішаному форматі	З дотриманням заходів безпеки в офлайн режимі за місцем тимчасового перебування; Значна частка випускників за кордоном; Відсутність вступників іноземців; Дні відкритих дверей у 2022 р. виключно онлайн, згодом у змішаному форматі за наявності безпечного середовища
Інтер-націоналізація, академічна і наукова мобільність студентів і викладачів	Призупинення майже всіх інтернаціональних проєктів, які планувалися офлайн, перехід окремих з них в онлайн; Закриті кордони і неможливість переміщення; Ризики фінансових втрат закладів вищої освіти від призупинення проєктів;	Обмеженість для участі в мобільності у чоловіків як студентів, так і викладачів; Наявність онлайн-стажувань;
Додаткові витрати	Витрати на санітарно-гігієнічні засоби, охорону, обслуговуючий персонал; Витрати на матеріальну допомогу у разі захворіння;	Витрати на ремонтні роботи після обстрілів; Витрати на облаштування безпечного освітнього середовища; Витрати на реставрацію приміщень, обладнання; Витрати на матеріальну допомогу; Організація гуманітарної допомоги;

(укладено автором)

Проблеми потрібно розв’язувати і будувати освітній процес в умовах постійної загрози ракетних ударів, артилерійських обстрілів чи бомбардування, зокрема змінювати норми очного навчання відповідно до спроможності закладу, забезпечення захисту учасників освітнього процесу під час повітряних тривог тощо. Закладам освіти, які розміщуються на територіях, віддалених від зони бойових дій, рекомендується здійснювати навчання у змішаній формі, уводити позмінне навчання та планувати довгі

зимові канікули для уникнення господарського колапсу через необхідність опалення приміщень, задіяних в освітньому процесі, продовжити освітній процес після 30 червня.

Міністерство освіти і науки України, міжнародні організації, обласні військові адміністрації та міжнародна спільнота докладають чималих зусиль із розроблення рекомендацій і механізмів захисту учасників освітньої діяльності, планування навчального процесу в умовах впровадження особливих правових режимів, при цьому вагома роль буде належати самим закладам вищої освіти з погляду на їх автономність, які забезпечується Законом України «Про вищу освіту» [18].

Висновки до розділу 2

1. Під педагогічними умовами (зокрема при підготовці студентів-географів) розуміємо певну множину об’єктивних і суб’єктивних обставин, які зумовлюють характерний для закладів вищої освіти інтелектуально-творчий вид діяльності з реалізацією системи науково-методичних і педагогічних заходів для передачі, засвоєння, застосування знань, умінь і навичок на практиці, формування загальних і фахових компетентностей, виховання гармонійно розвиненої особистості та успішного випускника. З погляду підготовки географів серед них основними вбачаємо: об’єктивні – суттєва базова загальноприроднича підготовка, адаптивна структура освітньої програми з вагомою часткою практичної, польової та дослідницької складової, створення ситуації мотивації до навчання, психологічної збалансованості за будь-яких обставин, особистісно-орієнтований підхід, орієнтація на компетентнісне і діяльнісне навчання, достатньо варіативне і адаптивне ресурсне забезпечення (методичне, програмне, технічне); суб’єктивні – високий рівень інформаційно-комунікативної компетентності вже на рівні вступників на навчання, комплексне системне мислення, здорове спілкування між учасниками освітнього процесу.

2. Концептуальні ідеї освітнього процесу в умовах запровадження особливих правових режимів відображено у моделі професійної підготовки студентів-географів з урахуванням акредитаційних вимог, викликів суспільства та ринку праці. Встановлено, що стандарт вищої освіти зі спеціальності 106 «Географія» має передбачити формування підприємницької та організаційної компетентностей. Педагогічна модель дозволила визначити, що найбільших ускладнень під час особливих правових режимів зазнають позаосвітня і практичні складова освітнього процесу, зокрема польова навчальна робота. Впровадження особливих правових режимів вплинуло на необхідність розширення змісту загальних і фахових компетентностей, формування soft skills, пов’язаних з менталітетом,

наданням психологічної та першої медичної допомоги. У розгляді майбутнього вбачаємо позитивним прискорене впровадження неформальної освіти, змішаного формату навчання, варіативність і адаптивність організаційно-педагогічних умов освітнього середовища.

3. Педагогічні умови провадження освітньої діяльності за різних особливих правових режимів мають свої особливості, схожі та відмінні риси. Серед схожих рис – перехід на дистанційне / змішане навчання в залежності від ситуації. Аналіз освітньої діяльності під час дії надзвичайного стану, викликаного COVID-19, показав, що основними наслідками стали незначні людські втрати серед працівників та здобувачів освіти (смерть внаслідок важкого перебігу хвороби), непідготовлений перехід на дистанційні технології, соціальна самоізольованість, а під час дії воєнного стану – загроза життю, значні людські втрати серед працівників та здобувачів освіти (вимушені переміщення абітурієнтів, студентів і викладачів за кордон та в межах країни, їх загибель або примусове вивезення до рф чи на тимчасово окуповані території України), фізичне руйнування навчальних закладів, втрата обладнання, занепад наукових тематик, не пов’язаних з обороноздатністю держави, впровадження асинхронного формату освітнього процесу, часто без задіяння ресурсновитратного програмного забезпечення та відео контенту, картографічний метод є обмежено доступним. На прикладі інформаційної і матеріальної складової освітнього середовища на моделі різниця організаційно-педагогічних умов підготовки студентів-географів представлена наочно.

4. Під час планування та організації освітньої діяльності в закладах вищої освіти в Україні під час дії воєнного стану варто враховувати особливості кожного конкретного регіону, зокрема наближеність до місць ведення бойових дій, наявність у всіх суб’єктів освітньої діяльності гаджетів та інших технічних умов для організації освітньої діяльності засобами цифрових технологій, індивідуальний підхід з урахуванням тієї життєвої ситуації, у якій опинився учасник освітнього процесу.

РОЗДІЛ 3

УПРОВАДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ

3.1. Виклики і можливості вищої освіти за спеціальністю 106 Географія в умовах сьогодення

Розглядаючи проблеми вищої освіти в Україні, які пов’язані з уведенням особливих правових режимів, зокрема з уведенням воєнного стану, можна їх поділити на 4 великі групи: інфраструктурні виклики, виклики кадрового забезпечення, виклики змісту та контенту, виклики фінансового забезпечення [35, с. 5]. Розглянемо їх детальніше у розрізі підготовки студентів-географів.

Серед інфраструктурних викликів виділяють кілька груп:

- зруйнована / пошкоджена інфраструктура закладів освіти;

- недосконала безпекова інфраструктура / відсутність безпекової інфраструктури закладів освіти;

- відсутність у багатьох учасників освітнього процесу доступу до комп’ютерного обладнання, програмного забезпечення та якісного Інтернету, що погіршує доступ до дистанційного навчання, а іноді (під час окупації) унеможливлює його;

- відсутність мережі центрів післядипломної освіти або центрів освіти для дорослих, які б могли надавати допомогу в опануванні додаткових навичок після втрати роботи внаслідок евакуації / припинення діяльності підприємства тощо;

- зруйнована / пошкоджена дослідницька інфраструктура, втрата науково-технічної інформації, даних, колекцій, архівів тощо, що зменшує частку наукової роботи в структурі діяльності науково-педагогічних працівників.

Виклики кадрового забезпечення відчуваються найгостріше, бо саме викладач є ключовою ланкою в організації освітньої діяльності. Серед них виділяють:

- людські жертви серед працівників закладів освіти, наукових установ;

- відтік (міграція за кордон, переміщення у межах країни) педагогічних та наукових кадрів, дефіцит кваліфікованих педагогічних працівників;

- відсутність у викладачів та навчально-допоміжного персоналу обладнання, програмного забезпечення, якісного інтернету під час проведення занять віддалено від основного місця роботи та домівки;

- зменшення кількості здобувачів вищої освіти (внаслідок еміграції родинами), а також та різка зміна їх демографічного складу через війну за умови одночасного зростання потреб ринку праці в кваліфікованих кадрах;

- значні зміни у контингенті учнів та педагогічних працівників, викликані війною (ВПО, біженці, особи, що перебувають на тимчасово окупованих територіях).

Виклики змісту та контенту потребують першочергового розв’язання силами саме ЗВО. Серед них виділяємо:

- застарілий зміст навчальних програм, що не враховує необхідність підготовки здобувачів до роботи в умовах надзвичайних правових режимів;

- недостатня відповідність компетентностей випускників ЗВО вимогам сучасного ринку праці;

- втрата налагоджених або відсутність партнерських відносин з бізнесом у вищій освіті;

- відсутність програм психологічної адаптації та перепрофілювання ветеранів війни, що отримали інвалідність, та осіб, що постраждали від збройної агресії, і не можуть в подальшому виконувати довоєнні види робіт.

Виклики фінансування є найболючішими, з якими часто ЗВО не можуть впоратися своїми силами. Серед них виділяємо:

- обмежене фінансування системи освіти на всіх рівнях, неефективне використання бюджетних коштів;

- неефективна система управління та фінансування закладами освіти та науковими установами;

- критично низька наукоємність ВВП через обмежене фінансування науково-технічної та інноваційно-наукової діяльності.

Серед можливостей і перспектив вбачають [35]:

- залучення результатів науки та інновацій як чинника економічного розвитку держави;

- створення передумов для інтеграції в європейський освітній простір шляхом синхронізації освітніх політик та практик (залучаючи партнерів, які підтримали Україну під час воєнних дій);

- повноцінна інтеграція до світового та європейського зокрема дослідницько-наукового простору (тільки за можливості виїзду за кордон для наукових стажувань та академічної мобільності студентів та викладачів чоловічої статі);

- розвиток гнучко-адаптаційних, альтернативно-ефективних форм, моделей та технологій навчання, прозорих та валідних систем оцінювання результатів навчання;

- удосконалення освітнього середовища для учасників освітнього процесу щодо його безпечності та комфортності, в тому числі і цифрового середовища;

- активізація активного впровадження освіти дорослих, безперервної освіти, започаткування перекваліфікації людей, які втратили роботу;

- вдосконалення важелів фінансування освіти з метою посилення ефективності використання коштів;

- залучення міжнародних додаткових коштів для фінансування відбудови та модернізації закладів освіти та дослідницької інфраструктури;

- підвищення якості надання освітніх послуг шляхом більш ефективного використання бюджетних коштів;

- створення умов для освітнього підприємництва;

- посилення спроможностей реагувати на потреби у воєнний/післявоєнний час;

- налагодження партнерських взаємовідносин між державними інституціями, громадськими і волонтерськими організаціями, бізнесом задля розбудови сучасної моделі освіти;

- налагодження комунікації та співпраці між наукою, бізнесом, державою та суспільством.

Водночас, окреслюючи такі можливості, необхідно звернути увагу на ключові обмеження загальні, фінансові, кадрові, зокрема:

- воєнні дії на території України і відсутність можливості прогнозувати розвиток подій;

- скорочення частки юнаків та дівчат віком 15-24 роки у загальній чисельності постійного населення, непрестижність здобуття освіти за «соціальними» або «складними» спеціальностями, до яких відносять 014.07 Середня освіта (Географія) та 106 Географія відповідно;

- суперечливість і непостійність шляху розвитку державної системи управління освітньо-науковою діяльністю (неоднозначна і суперечлива нормативно-правова база, застарілість наявних інструментів управління, незрозумілість критеріїв і відсутність прозорості фінансування, оцінювання якості наукових здобутків, нерозробленість якісної системи встановлення національних пріоритетів у сфері наукової та інноваційної діяльності);

- застаріла та недостатня / втрачена дослідницька та інноваційна інфраструктура (від будівель до обладнання), осучаснення якої потребує значних коштів, відсутність стратегії розвитку інфраструктури, підкріпленої необхідними ресурсами;

- обмежені державні фінансові ресурси;

- недосконалість наявних інструментів конкурсного фінансування науки та грантової підтримки наукових досліджень, низька їхня частка в загальному обсязі фінансування;

- недостатня ефективність використання бюджетних коштів, що спрямовуються на наукову діяльність (лише невелика частина цих коштів витрачається власне на дослідження, відсутність системи оцінювання ефективності фінансових інструментів державного фінансування науки);

- недостатній кадровий потенціал закладів освіти безпосередньо на робочих місцях через воєнні дії та вимушену евакуацію;

- відсутня чітка державна підтримка професійного розвитку і професійного навчання дорослих шляхом перепідготовки та підвищення рівня кваліфікації;

- відсутні умови для залучення або утримання дослідників з України та із зовнішніх ринків, для повернення, або залучення людей з-за кордону;

- велика кількість переміщених осіб серед науковців, неможливість продовження ними наукової та науково-технічної діяльності через недосконаліть підтримки академічної мобільності та релокації;

- збільшення відтоку наукових кадрів старшого віку та призупинення поповнення молодими дослідниками під час війни, зростання ризиків неповернення науковців з-за кордону;

- відсутня системна співпраця з науковою діаспорою, не використовується її потенціал для впливу на розбудову співробітництва;

- низький рівень володіння англійською мовою; англійська мова не є основною мовою отримання і поширення знань серед українських дослідників.

Серед наведених перспектив, напрямків подальшого розвитку і окресленими проблемами є значні протиріччя як у межах одного документу – проекту відновлення України, так і у межах чинних документів, що стосуються організації освітнього процесу, так і проектах Міністерства освіти і науки України, що знаходяться на громадському обговоренні чи окреслені міністром освіти.

Одне з них стосується нормативного терміну навчання. З одного боку мова йде про недосконаліть якості підготовки фахівців, про перевантаження

студентів, про невідповідність європейським нормам підготовки. З іншого боку, розглядається питання про скорочення терміну навчання в бакалавріаті до трьох років з одночасним розглядом проєкту про впровадження протягом перших трьох семестрів загальних освітніх компонентів у межах галузі знань, навіть не спеціальності, обґрунтовуючи тим, що випускник ЗЗСО ще не може обґрунтовано собі обрати майбутній фах навчання. За умови позитивного схвалення цих документів водночас, будемо мати ситуацію підготовки бакалавра за освітньою програмою, яка складається з 15 кредитів за умови 4-річного бакалавріату. І уходить у мінусові значення за умови 3-річного бакалавріату, що взагалі є нонсенсом. У розрахунках прийняли до уваги такі показники: нормативний термін навчання (180-240 кредитів ЄКТС), частка дисциплін однакових у межах галузі (3 семестри, 90 кредитів), частка дисциплін вільного вибору студентів (25 % ОПП, що становить відповідно 45-60 кредитів), частка дисциплін, що забезпечує виконання стандарту вищої освіти за спеціальністю (50 %, 90-120 кредитів). Якщо прийняти до уваги, що на той час абітурієнти будуть навчатися онлайн, іноді асинхронно більше ніж 5 років, то ефективність впровадження цих ідей взагалі є сумнівною і однозначно неефективною.

Другим аспектом колізій постає фінансова підтримка здобувачів ВО. Проєктами постанов пропонується приведення вартості навчання в університеті до реальної разом із запровадженням безвідсоткового кредитування. У інших документах акцентується увага на необхідності розбудови мережі центрів перекваліфікації внаслідок втрати роботи багатьма особами, які можуть бути і батьками дітей, які вступають на навчання за кошти фізичних чи юридичних осіб. Це може спровокувати подальшу кризу забезпечення держави висококваліфікованими мотивованими молодими кадрами у певних сферах діяльності, як-то середня освіта, сільське господарство, агрономія, машинобудування, науки про Землю тощо, які наразі мають державну підтримку. Також у цій проблемі задіяний ще один аспект розбудови ефективної освітньої системи як співпраця з бізнесом і

ваучеризація оплати за навчання. Знову ж таки спостерігаємо загублення «непопулярних» спеціальностей, де оплата праці регулюється державою на мінімальному рівні.

Незважаючи на усі проблеми, які постають у сфері вищої освіти, викладачі шукають найефективніші технології навчання, а здобувачі ВО опановують новітню компетентність, яка ще не окреслена жодними стандартами, а саме здатність виконувати свої професійні обов'язки за умови впровадження особливих правових режимів, зокрема надзвичайної ситуації та воєнного стану.

3.2. Аналіз моніторингових досліджень проблеми організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів

Серед українських закладів вищої освіти, які запроваджували елементи дистанційної освіти при підготовці студентів-географів та учителів географії до часів пандемії, виділяють тільки 10 університетів (Суми, Тернопіль, Полтава, Хмельницький, Київ, Харків, Дніпро, Львів), які активно розвивали заочну форму навчання за такою системою [62, с. 88].

В Україні екстрений характер переходу на дистанційне навчання засвідчив недостатню підготовленість викладачів і системи вищої освіти в цілому до нових викликів (але все рівно заклади вищої освіти були більш швидко пристосовані до незвичних нових умов провадження освітньої діяльності, ніж заклади загальної середньої освіти). Навіть на сьогодні чимало викладачів не розуміє, які з цифрових технологій і програмних продуктів є найбільш ефективними і як їх найкращим чином реалізувати. У результаті науково-педагогічні працівники часто використовують не найвдаліші практики дистанційного навчання у межах фахових спеціальностей і рівнів вищої освіти.

Крім того, перехід на вимушений дистанційній формат навчання став певним стресом для всіх учасників освітнього процесу – адміністрації, викладачів, студентів, соціального оточення [39, с .103]. У багатьох закладах вищої освіти до моніторингу освітньої діяльності були включені питання щодо адаптації до дистанційного навчання, можливості отримання освітніх послуг у синхронному / асинхронному режимах, наявності психологічних проблем у зв'язку з відсутністю «живого» спілкування. Такий моніторинг був проведений багатьма закладами вищої освіти у 2020-2021 навчальному році, коли вже пройшли перший етап адаптації до дистанційного режиму. Аналіз моніторингових досліджень (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка [39], Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна [власне опитування], Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича [за результатами роботи автора в якості експерта у грудні 2021 р.]) показали майже всі приблизно однакові результати, які несуттєво різняться від статусу закладу вищої освіти, місця надання освітніх послуг.

За узагальненими результатами моніторингових досліджень, проведених у різних закладах вищої освіти, встановили, що тільки приблизно третина здобувачів вищої освіти за ОКР «бакалавр» за спеціальністю 106 Географія спокійно сприйняли умови дистанційного навчання і «правила гри», окреслені особливим правовим режимом надзвичайного стану, викликаного коронавірусом. Серед здобувачів вищої освіти за ОКР «магістр» цей показник був набагато вищий в силу того, що багато студентів вже обрали місце роботи після закінчення бакалавріату і це було їм зручно. При підготовці бакалаврів найбільше постраждали студенти 4 (випускного) курсу, бо консультації за темами кваліфікаційних робіт були виключно в онлайні. До того ж, у багатьох закладах вищої освіти і сам захист відбувався в онлайн-режимі або в очному при дотримання санітарно-епідеміологічних норм, зокрема перебування в приміщенні невеликої групи студентів (що завадило їм підтримати один одного під час захисту), виступ у масці (що вносило

певні незручності), постійні провітрювання приміщення (що заважало неперервній якісній роботі екзаменаційної комісії).

Показник зниження ефективності освітнього процесу був не настільки однозначним. Майже половина здобувачів у закладах вищої освіти, що розташовуються поза межами великих міст, зазначило таку проблему, позначаючи зниження мотивації і працездатності, неспроможність до тайм-менеджменту тощо. Водночас в університетах великих міст, обласних центрів частка студентів, які відчували зниження ефективності освітньої діяльності, коливалася на рівні 15-20 %. Скоріш за все, на нашу думку, це було пов’язано з різним рівнем цифрової компетентності викладачів і студентів.

Серед можливих шляхів синхронного і асинхронного спілкування студентів з викладачами, майже всі (незважаючи на заклад вищої освіти) зазначити платформу Moodle, Zoom, іноді у відповідях зустрічався Google Meet, Cisco Webex. Практично усі респонденти вказали на месенджери, які були задіяні для асинхронної організації роботи: Viber, Telegram, Skype.

Проблемним виявилося питання про види «аудиторних» занять – лекції, практичні, семінари, лабораторні роботи. Найкраща ситуація була з лекціями, які переважно читалися у синхронному режимі. Окремі викладачі розміщували записи цих лекцій на своїх гугл-дисках. На той час багато закладів вищої освіти вже підписали з Gmail угоди про створення на їх основі корпоративних електронних пошт з наданням необмеженого обсягу гугл-диску, що надало можливість викладачам вільно розміщувати там записи і надавати доступ здобувачам освіти до перегляду. У цей же час ціла череда компаній, які розробляють продукти для зустрічей в режимі реального часу, надали усім без винятку можливість безоплатно користуватися повнофункціональними версіями своїх продуктів. Серед них Cisco Webex, Google Meet та череда інших, що з однієї сторони надавало можливість апробувати кожний, з іншої – вимагало витрати величезної кількості власного часу викладача. Частина студентів віддавала перевагу

використанню одного програмного продукту для усіх занять, інша частина була задоволена, що мала можливість познайомитися з багатьма програмами. Хоча слід зазначити, що всі студенти без виключення вказали на те, що окремі лекції їм надсилалися у вигляді тексту або презентації на електронні адреси або скидалися у месенджери. Звичайно, це є дуже негативним моментом для якості вищої освіти. Такий підхід окремих викладачів можна зрозуміти під час воєнного стану, особливо у перші місяці, з власних їх позицій або з позицій переміщених студентів, але не під час пандемії, для якою характерною рисою було знаходження вдома.

Проведення семінарів було більш успішним за умови їх раціональної організації, створення кімнат для обговорення у групах, мозкового штурму з одночасним використанням методу Хмара слів тощо. Складністю відзначають втрату часу на підключення кожним учасником мікрофону для виступу. З практичними роботами ситуація виявилася складнішою. А щодо якісного проведення лабораторних робіт для студентів спеціальності 106 Географія виявилося, що ситуація екстремального переходу на дистанційний формат освітньої процесу взагалі є складною. За більшістю курсів відсутні віртуальні практикуми, навчальні відеоматеріали, але все рівно, навіть якісні матеріали, не замінять прямої взаємодії з приладами. Тому за перших послаблень карантинних обмежень переважна більшість викладачів власними силами створювала навчальні відеоматеріали по роботі з приладами. На початку 2020-2021 навчального року з’явилася можливість періодично запроваджувати змішаний формат навчання, що кожного тижня регулювалося наказом ректора закладу вищої освіти. Багато університетів, окремих факультетів, переважно тих, де значна частка лабораторних робіт, ухопилися за цю можливість і проводили очні заняття у міні-групах з дотриманням карантинних обмежень.

Складним виявилося питання контролю знань умінь і навичок, рівня сформованості певних компетентностей. Абсолютна більшість здобувачів освіти за кожним закладом вищої освіти вказала на превалюванню відповідей

у гугл-формі без відео-контролю, фотографування письмових відповідей на надіслані питання. І тільки незначна частка викладачів при цьому наголошувала про дотримання принципів академічної доброчесності.

Серед основних переваг освітньої діяльності під час надзвичайного стану здобувачі вищої освіти відзначали можливість самостійно визначити зручний час для виконання завдань, можливість використання прямо на занятті додаткових джерел інформації, відсутність додаткових витрат на гуртожиток, проїзд тощо, можливість написати викладачу індивідуальне питання.

Серед незадовільних аспектів організації освітнього процесу під час особливого правового режиму надзвичайного стану здобувачі вищої освіти зазначали відсутність якісного опанування навичок роботи з приладами, відсутність стабільного інтернет-з'єднання, відсутність достатньо потужних домашніх гаджетів для виконання окремих завдань лабораторних робіт, несформований тайм-менеджмент, недостатню якість підготовки викладачів до ефективної роботи у дистанційному чи змішаному форматі, значний час, що проводиться за комп'ютером, збільшення обсягів матеріалів на самостійне опанування, відсутність «живого» аудиторного спілкування з викладачем та одногрупниками, обмеженість соціокультурного розвитку.

У монографічних джерелах інформації також виділено негативні чинники запровадження надзвичайного стану, які кардинально вплинули на ефективне провадження освітньої діяльності. Серед них виділяють соціальну ізоляцію, блокування можливості навчання face-to-face, напруження в суспільстві, економічну кризу, відсутність достовірних знань про реальний стан речей, низький рівень аналітичного мислення, зміни традиційної картини світу, непідготовленість педагогічних кадрів, нерівний доступ до якісного інтернету, низький рівень цифрової обізнаності [6, с. 3].

Таким чином, аналіз освітнього процесу в умовах особливого правового режиму надзвичайного стану, викликаного пандемією, що спричинена вірусом COVID-19, у закладах вищої освіти за результатами

студентського моніторингу показав, що система вищої освіти не готова ні організаційно, ні практично до впровадження якісної освітньої діяльності в ускладнених умовах реальності, а повна відсутність очних лабораторних робіт при підготовці за спеціальністю 106 Географія гарантує випуск некомпетентних фахівців.

Моніторингові дослідження якості освітнього процесу, проведені протягом 2022-2023 навчального року серед студентів зазначених вище університетів, показали більш різноманітні відгуки і проблеми. Так, можна зазначити регіональну диференціацію проблем, на яких наголошують здобувачі вищої освіти за спеціальністю 106 Географія. Так, студенти Харківського національного університету зазначають про складність організації своєї освітньої діяльності через евакуацію на безпечні і відносно спокійні території у межах України, так і за кордон. При цьому, учасники освітнього процесу, які опинилися за кордоном, зазначили необхідність йти працювати, що унеможливлювало присутність на онлайн-заняттях, та недостачу вільного часу для підготовки практичних і семінарських робіт. Деякі студенти зазначили зниження успішності.

Студенти, які були евакуйовані у межах України, зазначили відсутність достатніх технічних умов для реалізації освітнього процесу, особливо наприкінці 2021-2022 навчального року. Водночас усі здобувачі вищої освіти зазначили людяність і відгукуваність викладачів, які із зрозумілістю ставилися до таких умов, бо багато хто самі опинилися в аналогічних життєвих обставинах.

Здобувачі більш спокійних регіонів не зазначили суттєвих змін у порівнянні з «ковідним» режимом, за виключенням сигналів повітряної тривоги, під час яких заняття переривалося. Таким чином, ми бачимо значну різницю між спроможністю дотримання якості вищої освіти за спеціальністю 106 Географія між різними регіонами за умов уведення правового режиму воєнного стану.

3.3. Досвід організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів на прикладі ОПП «Географія рекреації і туризму» у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна

Розвиток сучасної освіти передбачає застосування нових принципів та інноваційних підходів до формування успішного випускника закладу вищої освіти, який володіє не певним набором слів і цифр в голові, а здатний якісно виконувати певні практичну діяльність [44]. Підвищенню якості освіти в сфері рекреаційно-туристичної діяльності приділяється велике значення в усіх економічно розвинених країнах світу оскільки туризм – невід'ємна складова економіки країни, високоприбуткова галузь. В Україні зі зростанням популярності туризму все більша кількість закладів вищої освіти здійснює підготовку фахівців для туристичної галузі, причому в межах різних спеціальностей і галузей знань. Зважаючи на сучасні тенденції світового ринку туристичної галузі, підготовка фахівців у сфері індустрії туризму є нагальною життєвою необхідністю, що і реалізується зараз державою в межах спеціальності 242 Туризм і рекреація у галузі 24 «Сфера обслуговування». Але для туризму необхідні фахівці, що володіють знанням туристичних ресурсів України та світу, рекреаційної географії, країнознавства, краєзнавства, фізичної та суспільної географії тощо. Посилення конкуренції між закладами вищої освіти на ринку освітніх послуг, з одного боку, та конкуренції між випускниками цих закладів на ринку праці, з іншого, актуалізують завдання підвищення рівня формування фахових і загальних компетентностей майбутніх фахівців з туризму.

Сама сутність туризму, як мобільної форми споживання рекреаційно-туристичної діяльності, є глибоко географічною. Туризм заснований на подоланні простору, пов'язаний з територією, характером природного, соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності.

Отже, необхідність акцентування уваги на географічній компетентності майбутніх працівників рекреаційно-туристичної сфери є цілком очевидною.

Географічна освіта в системі підготовки майбутніх фахівців з туризму відіграє важливу роль і визначається самою сутністю туризму, а місце географічної освіти в цій системі – тими функціями, які відіграють географічні знання, уміння та навички в професійній діяльності фахівців [44]. Географія – єдина з наук, яка здатна забезпечити комплексний підхід до управління розвитком рекреаційно-туристичних комплексів усіх типів і рангів. Крім того, географія – це єдина наука, що знайомить майбутніх фахівців з територіальним (регіональним) підходом як особливим методом наукового пізнання й важливим інструментом впливу на рекреаційно-туристичний комплекс країни взагалі, або регіону, зокрема, шляхом регіональної політики. Таким чином, майбутні фахівці у сфері туризму мають виховувати в собі географічну культуру, а заклади вищої освіти повинні забезпечити відповідні умови для впровадження туристичної освіти за географічним напрямом.

Особливої актуальності проблема географічної освіти фахівців з туризму набуває в контексті останніх тенденцій розвитку рекреаційно-туристичної сфери, серед яких:

- розширення географії міжнародних та внутрішніх туристичних поїздок;

- неухильне збільшення ресурсної бази туризму за рахунок залучення нових видів природних та антропогенних рекреаційних ресурсів, необхідність їх оцінки, поява нових видів туризму;

- зростання географічних інформаційних потоків, поширення геоінформаційних технологій;

- ускладнення проблеми рекреаційно-туристичного природокористування.

Фахівець з туризму повинен: знати географічну номенклатуру, вільно працювати з картою, у т. ч. застосовувати картографічний метод, знати

географічну термінологію й грамотно її застосовувати, працювати з географічною статистикою, розроблювати, рекламувати, просувати та реалізовувати туристичний продукт на основі знань географії регіону (країни), оцінювати ресурсний потенціал територій (регіонів) з метою подальшого рекреаційно-туристичного їх освоєння, розраховувати норми туристичного навантаження на природні ландшафти з урахуванням специфіки цих ландшафтів та особливостей впливу різних видів рекреації (туризму) на довкілля; запроваджувати до рекреаційно-туристичної діяльності принципи раціонального природокористування в районах широкомасштабного туристського освоєння.

Приймаючи до уваги сутність туризму (освоєння простору), сучасні реалії його розвитку (збільшення туристичних потоків, розширення їх географії тощо) та наявні географічні «прогалини», що демонструють випускники спеціальності Туризм – усе це потребувало вирішення проблеми забезпечення географічної компетентності фахівців з туризму шляхом відкриття освітньої програми «Географія рекреації та туризму» у межах сучасної спеціальності 106 Географія. Що і було реалізовано у 2013 році. За цей час освітня програма довела свою спроможність, успішно пройшла акредитацію Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти. Впровадження особливих правових режимів показало певну недосконаліть програми в окремих аспектах її реалізації і функціонування. Саме на покращення її *(https://geo.karazin.ua/wp-content/uploads/2023/07/106-бак-ГРіТ-2023.pdf)* в окремих аспектах за досвідом реалізації в умовах особливих правових режимів спрямована ця робота.

Першим етапом нашого дослідження було визначення змісту туристично-краєзнавчої компетентності – основної для ОПП «Географія рекреації та туризму», що відрізняло цю програму від інших аналогічних. На сьогодні такої профільно-фахової компетентності не передбачено, не розроблений її зміст, завдання, умови. Але сучасна сфера діяльності географа майже завжди пов’язана з краєзнавством, і дуже часто за місцем роботи

вимагають певну туристичну підготовку. Таким чином, питання визначення в стандарті вищої освіти України за спеціальністю 106 Географія місця туристично-краєзнавчої компетентності є нагальною потребою сучасної вищої освіти. Звернемо увагу на зміст зазначеної компетентності і шляхи її вже повноцінної реалізації у межах ОПП «Географія рекреації та туризму» у Каразінському університеті. Так, під туристично-краєзнавчою компетентністю розуміємо здатність до здійснення комплексних краєзнавчих досліджень із застосуванням наукового теоретико-методологічного апарату, синтезу природничо- і суспільно орієнтованої географічної інформації і формуванням на основі цього краєзнавчих туристичних маршрутів з найкращим відображенням регіональних особливостей. Застосування особливих правових режимів показало, що ця компетентність має формуватися в умовах невизначеності і непередбачуваності, з обов'язковим використанням віртуальних технологій.

Як відповідь на такий виклик прийшли до висновку про необхідність формулювання загальної компетентності ЗК8 – Здатність до провадження фахової діяльності за спеціальністю за умов впровадження особливих правових режимів. Невизначеність умов у професійній діяльності зазначається в інтегральній компетентності, але потім жодним чином не віддзеркалюється в інших компетентностях, відповідно не формується і у програмних результатах навчання, не відображається у меті освітньої програми, робочих програмах навчальних дисциплін. Відповідно, до зазначеної компетентності були співвіднесені такі програмні результати як ПР01 (блок Знання і розуміння) «Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці, зокрема під час впровадження особливих правових режимів, базові поняття з теорії світоглядних наук, географії, географії рекреації та туризму», ПР13 та ПР14 (блок Уміння), шляхом додавання слів «в умовах запровадження різноманітних правових режимів», «за різних умов стану довкілля та урахування надзвичайного стану» тощо (рис. 3.1).

7.–Програмні результати навчання (ПР)

Знання і розуміння:

ПР01. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці, зокрема під час впровадження особливих правових режимів, базові поняття з теорії світоглядних наук, географії, географії рекреації та туризму.

ПР02. Знати і розуміти основні види географічної діяльності, їх поділ.

ПР12. Розуміти чинники диференціації природи, принципи ландшафтної організації географічної оболонки.

Уміння:

ПР04. Аналізувати географічний потенціал території, зокрема туристсько-рекреаційний, вплив географічних властивостей регіонів на природокористування та господарську діяльність, їх взаємозв'язки.

ПР05. Збирати, обробляти та аналізувати інформацію в області географічних наук.

ПР06. Використовувати інформаційні технології, картографічні та геоінформаційні моделі в галузі географічних наук.

ПР07. Визначати основні характеристики, процеси, історію і склад ландшафтної оболонки та її складових.

ПР08. Застосовувати моделі, методи фізики, хімії, геології, екології, математики, інформаційних технологій тощо при вивченні природних та суспільних процесів формування і розвитку геосфер.

ПР09. Аналізувати склад і будову природних і соціосфер, рекреаційно-туристичних утворень і процесів на різних просторово-часових масштабах.

ПР13. Визначати сприятливість природного середовища для організації туристичної та рекреаційної діяльності за різних умов провадження туристичної діяльності і стану довкілля.

ПР14. Застосовувати методи географічних досліджень природних та суспільних об'єктів і процесів, зокрема тих, що пов'язані з туристично-рекреаційною діяльністю, як у мовах звичного життя, так і під час запровадження особливих правових режимів.

Комунікація:

ПР03. Пояснювати особливості організації географічного простору, оперувати базовими категоріями та поняттями спеціальності, застосовувати базовий понятєвий, термінологічний, концептуальний апарат географії на рівні, що дозволяє пояснювати природно-географічні та суспільно-географічні явища і процеси.

ПР15. Професійно висловлювати власні висновки, а також знання та пояснення, що їх обгрунтовують, до фахівців і нефахівців; уміти викладати, фахово спілкуватися, вступати у диспут, брати участь в обговоренні, записувати тексти географічної спрямованості, презентації українською мовою (в окремих випадках – іноземною) із залученням наукового глосарія, сучасної географічної номенклатури.

Автономність і відповідальність:

ПР10. Знати цілі сталого розвитку та можливості своєї професійної сфери для їх

Рис. 3.1. Програмні результати навчання, формулювання яких було змінено з урахуванням першого досвіду особливих правових режимів

Сучасні вимоги до забезпечення якості вищої освіти викликають необхідність формування послідовної логічної, взаємоузгодженої системи вивчення нормативних дисциплін загальної підготовки та професійної підготовки, дисциплін вільного вибору, виконання вимог навчальних і виробничих практик, виконання курсової, кваліфікаційної роботи. У сукупності зазначені елементи дозволяють засвоїти систему компетентностей, що необхідна у подальшій діяльності з активною життєвою позицією.

Наступним етапом із використанням пропонованих програмних результатів навчання виокремили ті дисципліни загальної і професійної підготовки, у межах яких можливо формування туристично-краєзнавчої компетентності. Враховуючи методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 01

червня 2016 року № 600 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 01 жовтня 2019 № 1254) щодо мінімальних 50 % обсягу освітньої програми, спрямованих на забезпечення результатів навчання, визначених Стандартом вищої освіти, рекомендуємо із 25 % загального обсягу нормативної частини освітньо-професійної програми всього 5 % (це 12 кредитів ЄКТС) виділити на формування зазначеної компетентності. Це може бути 3-4 окремі дисципліни, що рознесені за різними семестрами, або 1-2 великі за обсягом дисципліни в одному-двох семестрах. Вважаємо за найкраще використовувати перший варіант. Базовою дисципліною має стати «Краєзнавство і туризм». Ми рекомендуємо запланувати її вивчення на 7-8 семестр, як узагальнюючу. Початком туристично-краєзнавчої підготовки географів має стати «Рекреаційна географія», фундаментальні основи якої були ще закладені у 1940-50-х роках. Проміжною, зв'язувальною ланкою має стати дисципліна «Географія сфери послуг та індустрії туризму». Якщо у закладі вищої освіти дотримуються принципу формування навчального плану як «базові основи всього потрошечку, так і сформуємо комплексність, системність і різнобічність світогляду», то пропонуємо ще одну фахову дисципліну – «Екскурсознавство» або «Практикум з екскурсознавства». Таким чином, усі базові компоненти (рекреаційна діяльність, туризм, екскурсійна діяльність, краєзнавство) будуть поєднані і логічно взаємодоповнені одна одною. Цей принцип ми реалізували в ОПП «Географія рекреації та туризму». З погляду на тотальне впровадження різноманітних особливих правових режимів має змінюватися не структура основних освітніх компонентів, а їх зміст, зокрема дисциплін «Краєзнавство і туризм», «Географія сфери послуг та індустрії туризму». Але впровадження особливих правових режимів все рівно потребує зміни до структури системи освітніх компонентів, навіть не у фаховій складовій, а у переліку загальних освітніх компонентів.

Війна, крім фізичного насилля, принесла цілу низку психологічних проблем. За результатами опитування здобувачів вищої освіти за ОПП

«Географія рекреації та туризму» в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна була виявлена значна проблема, пов’язана зі суттєвим психологічним та емоційним навантаженням. Це було характерно і для викладачів. Тому, за умов запровадження особливого правового режиму воєнного стану значна увага має приділятися психологічній підтримці кураторами, психологічною службою, один одного. За воєнного стану істотно зростає роль психологічної служби у системі освіти щодо забезпечення своєчасного і систематичного надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти. Відповідно, усі освітні активності мають обов’язково відповідати принципам гармонізації стану психологічного здоров’я: принцип позитивності в усіх педагогічних проявах, екологічність взаємовідносин, опанування емоційних афектів і використання технік розвитку саногенних почуттів (спокій, доброта, симпатія, любов, доброзичливість, упевненість всупереч страху і гніву тощо). Кожен другий викладач на ОПП «Географія рекреації та туризму» пройшов курси підвищення кваліфікації, стажування, воркшопи чи взяв участь у інших активностях, присвячених питанням ментального здоров’я, психологічної рівноваги, прояву емпатії тощо. З метою формування soft skills за ОПП «Географія рекреації та туризму» було рекомендовано запровадити практикоорієнтовану дисципліну, пов’язану з опануванням навичок збереження ментального здоров’я та наданням першої невідкладної допомоги. Щодо першої пропозиції, то її пропонується реалізувати шляхом впровадження на 1 курсі в загальну частину освітньої програми дисципліни «Психологія особистості», де серед розділів не тільки збереження ментального здоров’я, але і розвиток свого «Я» у складних умовах життя, засоби посилення мотивації, уміння надихати, давати раду проблемах різного характеру. Щодо першої медичної допомоги, то вона поки планується в реалізації як вибіркова дисципліна або на рівні воркшопів. Слід зазначити, що практика офлайн воркшопів з надання першої медичної допомоги вже

започаткована у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Інших змін у змісті освітньої програми під час особливих правових режимів не передбачається, бо це завжди додаткове навантаження на викладачів, які і так знаходяться у складних умовах провадження освітнього процесу.

Сучасні моделі організації підготовки студентів-географів у закладах вищої освіти, що знаходяться на територіях, віддалених від лінії бойових дій, показують доцільність змішаного формату навчання. Це вимагає додаткових заходів на етапі формування робочих програм навчальних дисциплін. Досвід ОНУ імені І. І. Мечникова демонструє необхідність укладання робочої програми навчальної дисципліни таким чином, щоб мати змогу моделювання послідовності виконання практичних робіт, а також видів навчальних занять (лекція/практика). Така необхідність пов’язана з практико-орієнтованою підготовкою студентів за природничими спеціальностями з водночас вже якісно розробленим лекційним контентом. Додатковою вимогою до робочих програм навчальних дисциплін вбачаємо і необхідність запровадження окремих тем, пов’язаних з особливостями профільної фахової діяльності в умовах особливих правових режимів. Так, наприклад, за ОК23 «Рекреаційна географія», у межах практичних робіт з оцінки рекреаційних ресурсів з’явився пункт про втрачені об’єкти під час військової агресії, а в практичній роботі щодо визначення альтернативної туристичної доступності слід ураховувати сучасну геополітичну ситуацію.

Компетентнісно-орієнтована практична підготовка не є вузькоспеціалізованою, у цілому відповідає стандарту вищої освіти за спеціальністю 106 Географія, але під час кожної практики реалізується водночас і у рамках туристично-краєзнавчої компетентності. Вагома складова практичної підготовки залишається слабко реалізована за старими методами у розрізі сформованих навичок і програмних результатів навчання у цілому, що потребує нових поглядів і підходів до їх формування в умовах особливих правових режимів. Так, на першому курсі навчальна практика

присвячена переважно формуванню уміння проводити польові дослідження і прив’язана до конкретної, як правило місцевої, території. Здійснюючи зі студентами маршрутні виходи, водночас можна забезпечити закладання основ туристичної краєзнавчої підготовки здобувачів. Зміст професійно-орієнтованої практики студентів 2 курсу теж дозволяє розвивати туристично-краєзнавчу компетентність, але вже переважно у туристичному аспекті, бо практика пов’язана з подорожуванням Україною. Саме цих навчальних практик торкнулися значні зміни у робочих програмах і технологіях проведення. Так, на спільній зустрічі гарантів усіх освітніх програм, що реалізуються за спеціальністю 106 Географія, визначено необхідність впровадження обов’язково елементів польових досліджень або дистанційних досліджень у залежності від ландшафтного компонента, який вивчається. Так, з розділу «Ґрунтознавство» було започатковано індивідуальні польові дослідження за умови безпековості території і ситуації, а за розділом «Гідрологія» - вивчення гідрологічних об’єктів за даними дистанційного зондування Землі, з розділу «Метеорологія» ситуація була налагоджена шляхом використання онлайн даних в реальному режимі часу кафедральної автоматизованої метеорологічної станції, що знаходиться на географічній базі Каразінського університету «Гайдари». Навчальна фахово-орієнтована практика студентів 2 курсу, за звичних умов відбувалася у Карпатах, а до 2014 р – у Кримських горах. Наразі адміністрація університету не дає дозвіл на проходження практики на базах інших ЗВО, що знаходяться у самих Карпатах, через відсутність там бомбосховища. Точно так відсутній дозвіл на проживання на карпатських базах відпочинку під час практики за тією ж причиною. Слід зазначити, що водночас з цим для студентів інших ЗВО практика відбувається саме на їхніх географічних стаціонарах у горах. За умов воєнного часу ця практика проходить у вигляді віртуальних природничих подорожей з одночасним майстер-класом по їх створенню. Що стосується виробничих практик і переддипломної, то вони без суттєвих змін перейшли у площину дистанційного навчання.

Сам освітній процес відбувається в онлайн форматі, але, на майбутнє, слід не відмовлятися від пошуку шляхів проведення лабораторних робіт у межах університету в очному форматі і, бажано, одразу в укриттях, обладнаних під комфортний освітній простір. З регулярністю повітряних тривог у Харківській області і мінімальним часом від її оголошення до реальної небезпеки, проведення занять у спеціалізованих лабораторіях зі спуском в укриття під час тривог – є нераціональним використанням робочого часу як викладача, так і студента. Тому найдієвішим заходом є організація спеціалізованого освітнього безпечного простору хоча б одного для кожної спеціальності, що такого потребує. Таким чином, для ОПП «Географія рекреації та туризму» у межах такого простору доцільно об’єднати умови для успішного формування компетентностей, які забезпечують дисципліни «Топографія з основами геодезії», «Ґрунтознавство і біогеографія», «Метеорологія і кліматологія», «Рекреаційне країнознавство», «Краєзнавство і регіональний туризм» тощо.

Ще одним напрямом змін стало розширення ініціатив підтримки української науки з боку міжнародних та іноземних організацій. Зазначені ініціативи проявляються тотально, інституційно й індивідуально. Наприклад, партнери-видавці Research4Life погодилися скасувати оплату з установ в Україні на 2022 р. Це надало змогу викладачам ширше представити результати своїх досліджень, але це стосувалося тільки вже майже завершених матеріалів до публікації. Інших матеріалів належної якості під час особливого правового режиму воєнного стану, особливо що стосується 2022 р., підготувати не вдавалося. Водночас з цим спостерігається тенденція до зниження наукового кадрового потенціалу [41, с. 44], що проявляється як у кількісному, так і у якісному аспектах.

3.4. Перспективи організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів

Якість освіти – надзвичайно складна категорія: філософська, політична, управлінська, педагогічна, економічна. Вона визначає якість життя як окремого індивідуума, так і суспільства в цілому, оскільки характеризується не лише кількістю здобутих знань і навичок професійної діяльності, але й якістю особистісного, світоглядного, громадянського розвитку кожної особистості. Уявлення про якість освіти та її змістове наповнення не є статичними. Вони віддзеркалюють певну історичну епоху, рівень духовного і технологічного розвитку суспільства.

Українські дослідниці Н. Хворостяна, М. Вєлікжаніна визначили чинники забезпечення якості освітньої діяльності, серед яких виділяють професійну підготовку суб'єктів викладання, їхні особистісні якості; навчально-методичне забезпечення процесу підготовки; наявність системи контролю й оцінювання викладання, рівня знань суб'єктів учіння, що відповідає сучасним вимогам; застосування викладачами вищої школи сучасних освітніх технологій; навчання на дослідницькій основі; відповідність програм освітніх компонентів сучасним вимогам роботодавців; контакти з провідними іноземними фахівцями; належне матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу; забезпеченість науковою літературою закладів вищої освіти; спрямованість викладання на формування соціальних якостей сучасного фахівця; стимулювання самостійної роботи суб'єктів навчання [68, с. 28]. Ці чинники є актуальними і на сьогодні, тому ми їх взяли до уваги під час формування критеріїв порівняння освітньої діяльності під час впровадження особливих правових режимів.

Забезпечення безперервності та якості навчання в кризових умовах вимагає швидкої переорієнтації підходів щодо управління освітнім процесом як із боку державного керівництва всіх рівнів, так і безпосередньо в закладах освіти. На сьогоднішній день представники світової спільноти та провідних міжнародних інституцій не перестають дивуватись «українському освітньому феномену», оскільки в умовах воєнного стану Україні вдалося продовжити

освітній процес на усіх підконтрольних територіях, включно з деокупованими.

Освітній процес у закладі вищої освіти є чимось надзвичайним, творчим і унікальним. Підготовка студентів за спеціальністю 106 Географія завжди відрізнялася за своєю специфікою, адже теоретичний матеріал підкріплює дуже потужна практична підготовка. Чим старше становляться студенти, тим більше практичної підготовки вони мають. В умовах традиційного освітнього процесу студенти опановують усі практичні навички на очних заняттях на базі матеріально-технічного і програмно-ліцензованого забезпечення кафедри / факультету / навчально-наукового інституту тощо, що є недосяжним в умовах особливих правових режимів (рис. 2.3). Тому при підготовці географів у Харківському національному університеті власними силами викладачів на власних потужностях організований сервер з можливістю віддаленого доступу до нього і усіх геоінформаційних програм для студентів факультету. Таке рішення значно допомогло випускникам завершити власні кваліфікаційні роботи.

Підвищення кваліфікації викладачів переорієнтовано на нові тематики, пов’язані здебільшого з психолого-емоційною компетентністю. Надалі рекомендуємо вносити таку тематику в усіх програми стажування, орієнтуючи її більше на практичний блок, а не теоретичне опанування. Так, у рамках дипломної роботи розроблений тренінг для педагогічних і науково-педагогічних працівників (дод. А). Аналогічні дисципліни потрібно уводити як вибіркові і для студентства.

Навчальний матеріал слід давати у різноманітних формах: від розробленого мультимедіа-контенту до звичайних текстових документів, організувавши до них різних доступ – максимально-спрощений для текстових документів (за прямим лінком) і на гугл-дисках, у робочих цифрових просторах, через дистанційні курси – для медіа контенту.

Поступовий перехід на однозначно синхронний режим дистанційного навчання для усіх закладів вищої освіти, що знаходяться у зоні бойових дій.

Усім учасникам освітнього процесу доцільно облаштувати собі робочий простір у безпечному місці (хоча би за правилами двох стін, а краще в укритті, якщо є така можливість у приватному будинку).

Що стосується підсистеми контролю, то найкращим для закладів вищої освіти, що знаходяться у зоні бойових дій, є асинхронний режим реалізації з використанням випадкового вибору з множини питань. При цьому робота має бути мінімізована щодо відкритих питань дослідницького типу. Їх краще використовувати під час поточного оцінювання.

Що стосується акредитації освітніх програм, які наразі отримують сертифікати без проходження процедури акредитації на один рік, то слід у Національному агентстві з забезпечення якості вищої освіти передбачити при першій повноцінній акредитації урахування не крайніх 4 чи навіть 1 року, а враховувати увесь час від попередньої акредитації чи відкриття освітньої програми. Це надасть змогу закладам вищої освіти показати довоєнні здобутки і окреслити таким чином напрям відновлення.

Відновлення системи вищої освіти України в повоєнний період є одним із ключових завдань становлення її як успішної європейської держави й повноправного члена Європейського Союзу [2, с. 18]. За умови завершення особливого правового режиму воєнного стану перед вищою освітою постануть інші, не менш серйозні проблеми. Більшість закладів вищої освіти Донецької та Луганської областей зруйновано вгеть, більшість закладів вищої освіти Харківської, Херсонської, Запорізької областей зазнали значних руйнувань будівель, знищення науково обладнання, навчальних колекцій, технопарку. Для відновлення цього потрібно буде багато років. Заклади вищої освіти, які розміщені у віддалених областях від лінії зіткнення, надають посильну допомогу, надають свої навчальні майданчики для проведення стислих курсів лабораторних та практичних робіт, але цього буде замало.

Висновки до розділу 3

1. За результатами дослідження визначено 4 групи викликів, які характерні для особливих правових режимів: інфраструктурні, кадрового забезпечення, змісту і контенту, фінансового забезпечення. Ключовими серед них виділяємо: відсутність можливості прогнозування розвитку подій, скорочення чисельності абітурієнтів, особливо на природничі спеціальності, суперечливість державного управління освітньо-науковою діяльністю, втрачена дослідницька інфраструктура, зміна кадрового потенціалу через евакуацію, зниження ефективності освітнього процесу з боку викладачів та здобувачів вищої освіти за об'єктивними і суб'єктивними причинами, психоемоційний стан учасників освітнього процесу.

2. Аналіз опитувань здобувачів освіти за спеціальністю 106 Географія різних університетів України показав, що тільки 1/3 студентів пристосувалася до умов дистанційного навчання під час особливих правових режимів. Серед основних проблем під час надзвичайних ситуацій виділяємо: незвичність і неготовність до дистанційної освіти, некомфортні умови очного навчання, несформований тайм-менеджмент, обмеженість можливостей якісного опанування роботи з приладами, обмеженість соціокультурного розвитку, низький рівень аналітичного мислення. За часів воєнного стану додалися технічні проблеми, постійні стресові ситуації, нестача вільного часу для виконання завдань, призупинення соціокультурного розвитку учасників освітнього процесу. Наголошуємо на вплив фактору регіональності при опрацюванні результатів моніторингу якості освітнього процесу залежно від поточного місцезнаходження студентів.

3. На прикладі освітньо-професійної програми «Географія рекреації та туризму» проаналізовані особливі риси організаційно-педагогічних умов підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів, надані рекомендації щодо поліпшення її якості.

ВИСНОВКИ

Під час дослідження за темою дипломної роботи був проведений аналіз організаційно-педагогічних умов організації освітнього процесу підготовки студентів-географів в умовах особливих правових режимів під час запровадження надзвичайного стану у 2020-2021 роках та воєнного стану у 2022-2023 роках, за результатами якого встановлено наступне:

1. На якість вищої освіти значно впливає впровадження у дію надзвичайних станів чи воєнних станів. Ці стани доцільно об’єднати під одним терміном – особливі правові режими, під якими розуміємо режими діяльності в умовах виникнення чи високої вірогідності виникнення загроз безпеки різного генезису, які уводяться з метою локалізації чи ліквідації впливу негативного фактору на суспільство. Саме у таких умовах вища освіта України намагається розвиватися з 2020 року, отримуючи виклики і знаходячи на них відповіді. Досвід організації підготовки студентів в Україні під час запровадження особливих правових режимів різного генезису показав, що він значно відрізняється за всіма аспектами. Вимоги до реалізації освітньої діяльності під час впровадження особливих правових режимів зумовлює потребу в зміщенні акцентів із традиційних форм навчання на інноваційні методи та способи організації освітнього процесу у залежності від генезису особливого правового режиму. Запровадження таких правових режимів має і певні позитивні моменти, які доцільно використати для власного саморозвитку, зокрема необхідність опанування цифрової компетентності на високому рівні, відкриті світові освітні ресурси, відкриття повнофункціональних версій програмного забезпечення синхронного освітнього процесу тощо.

2. Підготовка здобувачів закладів вищої освіти в умовах впровадження надзвичайного та воєнного станів здійснюється переважно в онлайн або змішаному форматі з певними особливостями, на які впливають зовнішні чинники та адаптація внутрішніх чинників освітньої діяльності закладів

вищої освіти. Серед пропозицій щодо адаптації освітньої діяльності до особливих правових режимів доцільно виділити: двозмінне навчання у віддалених від лінії зіткнення районах, запровадження тривалих зимових канікул з навчанням протягом червня, створення безпечного освітнього простору за рекомендаціями Міністерства освіти і науки України тощо, з обов'язковим індивідуальним підходом до ситуації у кожному регіоні.

3. Умови провадження освітньої діяльності за різних особливих правових режимів мають свої особливості, схожі та відмінні риси. Порівняння педагогічних умов освітньої діяльності за різних особливих правових режимів показало відмінності освітньої діяльності під час воєнного стану, на які вплинуло переміщення осіб у межах України та евакуація до інших країн; непередбачуваний графік повітряних тривог, що оголошуються в різний час і неоднаково тривають в різних областях; недоступність для переміщених осіб якісних технічних засобів навчання; перебої в електропостачанні й мобільному зв'язку, складність працевлаштування. Головне – з'являється загроза життю, а не тільки здоров'ю студентів та працівників, що в корні впливає на інші особливості. Основним форматом навчання на тривалий час є дистанційний синхронний, який на початку воєнного стану та під час тривог переходе до асинхронного формату. Курси підвищення кваліфікації НПП охоплюють тематику надання першої медичної та психологічної допомоги, дій у надзвичайних ситуаціях.

У цілому можемо сформулювати необхідні організаційно-педагогічні умови успішної організації освітнього процесу в умовах особливих правових режимів: високий рівень інформаційно-комунікативної компетентності вже на рівні вступників на навчання; адаптивна структура освітньої програми, науково обґрунтоване органічне поєднання різних видів діяльності, включно з вагомою часткою практичної, польової та дослідницької складової; активна громадянська позиція студентів; здорове спілкування між учасниками освітнього процесу; створення ситуації мотивації до навчання і самовдосконалення, психологічної збалансованості за будь-яких обставин;

особистісно-орієнтований підхід з одночасною диференціацією навчання, що забезпечить у комплексі студентоцентроване навчання, орієнтація на компетентнісне і діяльнісне навчання; якісне освітнє середовище в офлайн та онлайн форматі; достатньо варіативне і адаптивне ресурсне забезпечення (методичне, програмне, технічне); високий рівень кваліфікації вмотивованих викладачів, професіоналів своєї справи, фахівців-практиків з потребами інноваційної педагогічної діяльності; наявність системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

4. Організація підготовки студентів-географів є цілісною, інтегративною, мобільною, складною системою, що розвивається відповідно до сучасних освітніх і суспільних вимог, запитів ринку праці, індивідуальних потреб студентів. З метою її покращення в умовах впровадження особливих правових режимів у рамках виконання дипломної роботи нами сформульовано зміст туристично-краєзнавчої компетентності, додаткової загальної компетентності щодо роботи в умовах особливих правових режимів, відредаговано відповідно до цього зміст окремих програмних результатів навчання, обґрунтований зміст підготовки через систему дисциплін, визначено обов’язковість дотримання принципів гармонізації стану психічного здоров’я та уведення відповідно ОК «Психологія особистості в умовах особливих правових режимів» та ВК щодо першої медичної допомоги, здійснено редагування змісту окремих ОК з урахуванням геополітичного сьогодення, запропоновано впровадження нових віртуальних видів робіт у навчальні практики тощо. Запропонований тренінг для науково-педагогічних працівників не вимагає наявності ґрунтовних знань з психології, коуча чи групи однодумців поруч, а розрахований на прості дієві практики для власної самоорганізації і допомоги студентам під час провадження освітньої діяльності в умовах особливих правових режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінок В. Ю. Економічно-організаційні механізми управління для сталого розвитку вищої освіти в умовах воєнного стану. *Освіта України в умовах воєнного стану : управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти* : зб. тез доповідей IV М/н наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 106–108.

2. Бахрушин В. Є. Відновлення системи вищої освіти України в повоєнний період: ефективність мережі та євро інтеграційні аспекти. *Освіта України в умовах воєнного стану : управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти* : зб. тез доповідей IV М/н наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 18–23.

3. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. … канд. пед. наук : 13.00.09 / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2001. 238 с.

4. Вакарюк Л. В. Ознаки правового режиму в теорії права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2018. Вип. 50. Т. 1. С. 11–14.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

6. Вища освіта в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання : монографія / С. П. Гринюк та ін. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 140 с.

7. Військова агресія росії в Україні та її наслідки для географічної освіти і науки / Руденко Л. Г. та ін. *Український географічний журнал*. 2024. № 4. С. 4–12.

8. Впровадження ІТ та ГІС технологій у процес підготовки студентів географічних спеціальностей (на засадах диференційованого підходу) : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 160 с.

9. Вступне слово директора ДНУ «Інститут освітньої аналітики» С. Лондара. *Освіта України в умовах воєнного стану : управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти* : зб. тез доповідей IV М/н наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 11–12.

10. Гречаник О. Є., Плахтєєва В. І. Механізми управління якістю освіти й освітньої діяльності в закладі вищої освіти. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends.* Vol. 1. Oxford, UK, December 28, 2021. P. 75-78.

11. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 р. / Бутенко А. та ін. ; Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Київ, 2023. 59 с.

12. Драч І. І., Чернишова Є. Р. Особливості освітньої діяльності у сучасній вищій школі. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. URL : https://core.ac.uk/download/pdf/32307196.pdf (дата звернення 16.05.2023).

13. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія. Житомир : Житомирський державний педагогічний університет, 2003. 193 с.

14. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2007. 267 с.

15. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

16. Жванко Ю. П. Поняття та сутність особливих правових режимів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 2. С. 43–49.

17. Журавська Л. М. Педагогічні умови управління самостійною роботою студентів вищих закладів освіти : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 1999. 21 с.

18. Загребельна Л. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх менеджерів у економічних навчальних закладах. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців*: *методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Київ-Вінниця : Планер, 2005. Вип. 8. С. 291–296.

19. Коссе Д. Д. Загальна характеристика типів правових режимів у сфері економіки. *Держава і право.* 2010. Вип. 48. С. 229–238.

20. Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Вид. 2-ге. Одеса : ОДУВС, 2011. 324 с.

21. Куліш С. М., Прасул Ю. І. Системний підхід до забезпечення якості вищої освіти в аспекті підготовки майбутніх географів. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXVII Каришинські читання)* : матеріали м/н наук.-практ. конф. (м. Полтава, 28-29 трав. 2020 р.). Полтава : Астрая, 2020. С. 66–68.

22. Куліш С. М., Прасул Ю. І. Сучасна туристська підготовка студентів-географів у контексті педагогічних поглядів А. Макаренка. *Слово і справа Антона Макаренка: український та європейський контексти* : матеріали XXII міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 16-17 берез. 2023 р. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 79–80.

23. Лист Міністерства освіти і науки України від 11 бер. 2020 р. № 1/9-154 URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/03/11/1_9-154.pdf (дата звернення 16.09.2023).

24. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наук. ступеня. Львів : Сполом, 2014. 76 с.

25. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практ. посібник. Львів : ЛДУБЖД, 2018. 88 с.

26. Лісова С. В. Проблема забезпечення якості вищої освіти з позицій системного підходу. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 160–172.

27. Лондар Л. П. Щодо забезпечення дистанційного навчання в Україні в умовах війни. *Освіта України в умовах воєнного стану : управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти* : зб. тез доповідей IV М/н наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 36–40.

28. Малихін О. В., Арістова Н. О., Шпарик О. М. Організація освітнього процесу в Україні та країнах ЄС в умовах непрогнозованих глобальних впливів : довідкове видання. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 71 с.

29. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості* : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Київ : Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.

30. Мельник Н., Ковтун О. Перспективи досліджень вищої освіти в період пост пандемії: актуальність проблеми та потенціал результатів. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія*. 2021. Вип. 19. URL : https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/16243 (дата звернення 19.05.2023).

31. Моделювання педагогічного процесу та психологічного супроводу підготовки фахівців ризиконебезпечних та інших професій : монографія / за ред. М. С. Коваля, А. В. Литвина. Львів : ЛДУБЖД, 2023. 396 с.

32. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / за ред. С. С. Вітвицької. Житомир : О. О. Євенок, 2019. 304 с.

33. Москаленко М. П., Міронець Л. П., Вакал А. П., Торяник В. М. Використання віртуальних екскурсій під час вивчення туристичного

краєзнавства в умовах дистанційної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 31. Т. 2. С. 57–61.

34. Назаренко Ю., Поліщук О. Освіта в умовах пандемії у 2020/2021 році: аналіз проблем і наслідків. URL : https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/ (дата звернення 14.10.2023).

35. Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022-2023 рр. / Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Київ, 2022. 52 с. URL : https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Національний-план-дій-фіналізований-14_22.pdf (дата звернення 11.10.2023).

36. Ничкало Н., Овчарук О., Гордієнко В., Іванюк І. Українська освіта в умовах російської війни: випробування, новий досвід, перспективи. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття».* 2022. Вип. 5. С. 7–39.

37. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. Вища освіта в Україні: зміни через війну : аналітичний звіт. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.

38. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. / А. М. Алексюк та ін. Київ : ІСДО, 1993. 336 с.

39. Оршанський Л., Нищак І. Особливості дистанційного навчання майбутніх педагогів в умовах пандемії коронавірусної хвороби. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. 2022. Вип. 60. С. 99–108.

40. Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання : матеріали ІІ Форуму академічної спільноти, 20–24 черв. 2022 року, м. Дніпро. Дніпро : ПДАБА, 2022. 152 с.

41. Освіта в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повоєнні перспективи. Освіта і наука України в умовах воєнного стану : інформаційно-

аналітичний збірник / Міністерство освіти і науки України. Київ : Інститут освітньої аналітики, 2023. С. 38–57.

42. Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник / Міністерство освіти і науки України. Київ : Інститут освітньої аналітики, 2022. 358 с.

43. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 року. Одеса : Гельветика, 2022. 504 с

44. Панькевич О. Педагогічні умови формування культури професійної взаємодії майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Серія : Педагогіка*. 2018. № 2 (121). С. 65–71.

45. Перша психологічна допомога: курс підвищення кваліфікації для освітян. *Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність* : науково-методичний збірник / за заг.ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці : Букрек, 2022. С. 13–17.

46. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / О. М. Пєхота та ін. Київ : А.С.К., 2003. 240с.

47. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти : наказ МОН від 8.09.2020 року № 1115. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text (дата звернення 15.05.2023).

48. Попович Н. В., Сінна О. І., Пересадько В. А. Картографічна та геоінформаційна компетентності майбутніх географів: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Проблеми сучасної освіти*. 2020. № 11. С. 49–58.

49. Постригач Н. О. Переваги використання змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Освіта України в умовах воєнного стану : управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти* : зб. тез доповідей IV м/н наук.-практ. конф. (наук. електор. вид.), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 18–23.

50. Прасул Ю. Дидактичні засади організації туристичної краєзнавчої діяльності майбутніх географів. *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 3 (198) Розвиток інформаційної компетентності педагога. С. 91–100.

51. Прасул Ю. І., Юрченко Я. М. Зміни підходів до навчання при уведенні правового режиму воєнного стану. *Modern research in world science* : The 9th International scientific and practical conference (November 28-30, 2022). Lviv : Sci-conf.com.ua. 2022. С. 927–933.

52. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/t141556?ed=2019_12_18 (дата звернення 15.05.2023).

53. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 106 «Географія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України № 805 від 16 черв. 2020 р. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/07/10/106_Heohrafiya-bakalavry-1.pdf (дата звернення 08.09.2023).

54. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000, № 1908-III. *Відомості Верховної Ради*. 2000. № 42. Ст. 348. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text (дата звернення 15.05.2023).

55. Про освіту : Закон України від 05.09.2017, № 2145-VIII. URL : https://ips.ligazakon.net/document/t172145?an=1&ed=0000_00_00 (дата звернення 15.05.2023).

56. Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти, в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України № 295 від 16 бер. 2022 р.

57. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015, № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення 15.05.2023).

58. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000, № 1550-III. *Відомості Верховної Ради*. 2000. № 23. Ст. 176. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text (дата звернення 15.05.2023).

59. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Освіта і наука» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf (дата звернення 06.10.2023).

60. Сагач О. М. Організаційно-педагогічні умови неперервного професійного зростання майбутнього вчителя. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* 2019. № 4 (160). С. 202–206.

61. Сагач О. Теоретичний аналіз поняття педагогічні умови у контексті професійного зростання вчителів. *Освітні обрії*. 2020. № 1 (50). С. 32–35.

62. Салун О. О., Павлова О. Л., Вовк К. В., Гайдукова О. О., Ніколєнко Є. Я. Проблеми дистанційного навчання в період пандемії COVID-19. *Проблеми сучасної освіти*. 2020. Вип. 11. С. 86–90.

63. Системний підхід у вищій школі : навч. посібник / автори-упоряд. Кочубей Т. Д., Іващенко К. В. Умань : ПП Жовтий О. О., 2014. 131 с.

64. Словник-довідник з професійної педагогіки / упор. А. В. Семенова. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.

65. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа-вищий заклад освіти»: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2003. 280 с.

66. Ткачук Г. В. Організаційно-педагогічні умови та етапи впровадження змішаного навчання у закладах вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2018. Вип. 168. С. 259-262.

67. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

68. Хворостяна Н. В., Вєлікжаніна М. В. Аналіз основних чинників, які забезпечують якість освіти. *Економіка і регіон*. 2012. № 3 (34). С. 25–29.

69. Хоменко-Семенова Л., Оксамитна Л., Прохоренко Я. Особливості запровадження дистанційного навчання у ЗВО під час пандемії COVID-19: світовий досвід. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія.* 2021. Вип. 19. URL : https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/16243 (дата звернення 19.05.2023).

70. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. *Серія «Педагогічні науки».* 2022. Вип. № 4. С. 5–10. (Перевидання. Оригінал – *Шлях освіти*. 2011. № 2 (60). С. 11–15).

71. Чижевський Б. Г. Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв Україні. Київ : Інститут педагогіки АПН України, 1996. 249 с.

72. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі. Дніпропетровськ : НГУ, 2014. 120 с.

73. Шевченко В. М. Організаційно-педагогічні умови формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх фахівців з обліку й оподаткування у процесі професійної підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 64. С. 208–213.

74. Якість вищої освіти: теорія і практика / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ; Ніжин : Лисенко М. М., 2019. 176 с.

75. Яремчук Н. Я., Марусова В. О. Педагогічні умови організації дистанційного навчання в університеті. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 205–210.

76. Bukhanevych O., Mernyk A., Petryshyn O. Approaches To Understanding The Category «Special Legal Regimes». *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 1. P. 71–78.

77. Chaika O. Impact of COVID-19 on Educational Processin University: Case Study. *Social Studies: Theory and Practice*. 2021. Vol. 10, No. 1. P. 55–63.

78. Gomez E., Azadi J., Magid D. Innovation Bornin Isolation: Rapid Transformation of an In-Person Medical Student Radiology Electiveto a Remote Learning Experience During the COVID-19 Pandemic. *Academic radiology. Official journal of the Association of University Radiologists*. June 2020. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S10766 332 20303354 (дата звернення 15.05.2023).

79. Govindarajan V., Srivastava A. What the Shift to Virtual Learning Could Mean for the Future of Higher *Ed. Harvard Business Review.* 2020. March 31. URL : https://hbr.org/2020/03/whatthe-shift-to-virtual-learning-could-mean-for-the-future-of-higher-ed (дата звернення 14.05.2023).

80. Harvey L., Green D. Defining quality. *Assessment and Evaluation in Higher Education.* 1993. Vol. 18, No 1. P. 9–34.

81. Iievliev O., Kulish S., Prasul Yu., Ravchyna T., Chernysh N., Say L. Professional Training in Institutions of Higher Education in the Conditions of COVID-19. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. No. 9. Pp. 543–550.

82. Muszyński H. Wstęp do metodologii pedagogiki. Warszawa : PWN, 1971. 349 s.

83. Opanasenko Ya., Novikova V. Distance Learning in Higher Education: The Experience of the Covid-19 Pandemic and War in Ukraine. *Educational Challenges*. 2022. 27 (2). P. 151–168.

84. Parri J. Quality in Higher Education. *Management*. 2006. Vol. 2, No 11. P. 107–111.

85. Surma T., Kirschner P. Technology en hanced distance learning should not for gethow learninghappens. *Computers in Human Behavior*. 2020. Vol. 110. September. URL : https://www.ncbi.nlm.nih.gov/ pmc/articles/PMC7164858/ (дата звернення 11.05.2023).

86. The impact of COVID-19 on education - Insights from Education at a Glance 2020 / OECD. 2020. URL : https://web-archive.oecd.org/2020-09-

08/562941-the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf (дата звернення 28.10.2023).

87. Відповіді на поширені запитання щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Офіційний сайт міністерства освіти і науки України.* URL : https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/vidpovidi-na-poshireni-zapitannya-shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-umovah-karantinnih-obmezhen (дата звернення 02.10.2023).

88. Надзвичайний, воєнний та особливий стан: що варто знати про правові режими на території України. URL : https://yur-gazeta.com/golovna/nadzvichayniy-voenniy-ta-osobliviy-stan-shcho-varto-znati-pro-pravovi-rezhimi-na-teritoriyi-ukrayini.html (дата звернення 16.05.2023).

89. Covid-19 Educational disruption and recovery / United Nations Education, Scientific, Cultural Organization. April 2020. URL : https://en.unesco.org/ covid19/educationresponse (дата звернення 19.05.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Тренінг для викладачів
під час впровадження особливих правових режимів

Тренінгова форма підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників є актуальною для відпрацювання навичок на практиці за умови наявності мінімальної бази знань, пріоритетності практиці над теорією. Тренінгова форма проведення занять відноситься до інтерактивної моделі освітнього процесу, коли відпрацювання навичок відбувається завдяки здатності бути суб'єктом дидактичного проєктування. Інтерактивний характер зумовлює набір відповідних методів і навчальних технологій, які переважно мають бути орієнтовані на практичні виклики та інноваційний характер.

Як один з найвагоміших методів боротьби зі стресовими ситуаціями визначена арт-терапія, тому пропонуємо тренінг для викладачів, який базується саме на цій технології.

Впровадження особливих правових режимів завжди пов'язане з нестабільністю психо-вольової сфери, бо виражається через невизначеність умов як «тут і зараз», так і «наперед». Усі учасники освітнього процесу втрачають мотивацію до роботи, відсутність тайм-менеджменту поглиблює несприятливість ситуації.

Арт-терапія у своєму арсеналі має засоби, пов'язані з творчістю. Це знімає психологічну напругу, збалансовує психологічний настрій, урівноважує стан. Усі засоби арт-терапії орієнтовані на створення, зокрема певного арт-продукту.

Науковці виділяють такі різновиди арт-терапії: ізотерапія, казкотерапія, мандалотерапія, піскова терапія, фототерапія, імаготерапія, музична терапія та багато інших, які доцільно використовувати під час тренінгу.

Особливістю тренінгу є те, що його можна проводити у групах, а можливо працювати самостійно. Слід зазначити, що він не замінює консультації психолога або психотерапевта (за необхідності) і спрямований на самопоміч собі і студентам. Ще однією особливістю тренінгу є відсутність самого тренера, тобто його можна проводити у колі друзів або наодинці/

Мета: Розвиток уміння регулювати власний психоемоційний стан.

Завдання:

опанувати техніку релаксації і заспокоєння;

опанувати техніку арт-терапії;

робота над собою.

Очікувані результати: формування емоційно-вольового самоконтролю і здатності до саморегуляції під час стресових ситуацій; формування здатності допомоги студентам у формуванні емоційно-вольової компоненти особистості.

Хід тренінгу:

Частина 1. Самоорганізація

1. Релаксація:

Техніка «метелик», «глибоке дихання».

Техніка «метелик» базується на простукуванні, тепінгу, що дозволяє активізувати біологічно активні точки. Достатньо пару хвилин виконувати цю техніку для заспокоєння. Для цього потрібно схрестити руки на грудній клітині, закріпивши великий палець один за інший, і почергово хлопати себе долонями з інтервалом й постукування за 1 секунду.

Техніка «глибокого дихання» (інша назва «кульбабка») розрахована на більш потужний і тривалий видох через рот у зрівнянні з глибоким і коротким вдихом через ніс.

2. Розвивальна робота:

Усвідомлення тайм-менеджменту: баланс між інтелектуальною роботою, фізичним навантаженням, спілкування з собою і рідними.

Техніка медитації: Я – океан; Я – пустеля; Я – сонце (потрібно себе уявити максимально детально у певному образі).

Робота зі стресом шляхом тематичного малювання з наступним домальовуванням шляхів виходу з нього (фізичного знищення малюнку стресу).

3. Арт-терапія:

Малювання музики (бажано етнічної або класичної). Під час прослуховування музичної композиції з використанням абстрактних елементів (лінії, кола, інші фігури) і бажано різних кольорів відобразити свої почуття.

Техніка «Мандала успіху». Викреслити на аркушу мандалу успіху. Головна умова – симетричність, чіткість, гармонійність. Працювати з нею можна кілька днів.

Частина 2. Напрями роботи зі здобувачами:

1. Релаксація і активізація:

Техніка «Долоні». Слід потерти долоні одна об одну до стану тепла, активізуючи енергію у долонях. Потім потрібно долонями начебто умитися, промасажувати пальцями мочки вух, розтерти вуха до тепла.

Техніка з китайської гімнастики. Техніка полягає у трьох коротких вдихах і одному повному видиху. На перший вдих слід витягнути руки перед собою на рівні плечей. Без видиху, на другий вдих розвести руки у сторони на тій же висоті. І знову без видиху, на третій вдих підняти руки над головою вгору. Після цього роблять довгий видих через рот, руки продовжують залишатися над головою, пальці застібнуті у замок, лікті розслаблені. Руки опустити. Повторити кілька разів.

Техніка носа – це вправа, яку можна рекомендувати виконувати будь де, не привертаючи до себе прискіпливої увагу. Закрити праву ніздрю пальцем правої руки. Через ліву ніздрю зробити вдих. Закрити ліву ніздрю

пальцем лівої руки. Відкрити праву ніздрю і зробити видих. Після повного видиху через цю ніздрю зробіть вдих, закрийте її пальцем правої руки, відкрийте ліву ніздрю зробіть видих. І так почергово робимо кілька хвилин. Вправа допоможе розслабити розум, відновити рівновагу і працездатність, зменшити тривогу і покращити увагу.

2. Розвивальна робота:

Укладання режиму дня та його дотримання.

Проходження онлайн курсів щодо психологічної стійкості, формування емоційного інтелекту.

Техніка медитації: Я – океан; Я – пустеля; Я – сонце (потрібно себе уявити максимально детально у певному образі).

3. Арт-терапія:

Промалювати протягом 5 хвилин інформацію, яку почули сьогодні на занятті з використанням ліній, фігур, кольорів, слів. Обговорити на занятті для закріплення інформації.

Абстрактне малювання на віртуальній дошці одразу кількома студентами.

Висновки і поради. У тренінгу застосовані дієві перевірені техніки, які просто реалізувати у будь-якому оточенні і місцевості, наодинці або у групі. Вони не потребують багато місця, обладнання чи психолога поруч. Звичайно, кожну техніку можна замінити на інші, аналогічні за дією. Ознайомитися з ними можна використовуючи додаткові матеріали, лінки на які представлені далі.

Література для коучів:

1. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни / за заг. ред. Л. Залюбовської. https://drive.google.com/file/d/1r0qbJVj-lXfSjLtvzvJDeicK5YFI6wZL/view

2. Матеріали для використання в роботі під час воєнних дій. *Офіційний сайт ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».*

https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/

3. Психологічна хвилинка (вправи для зняття психоемоційного напруження) : методичний посібник / Мельничук В., Фляркoвська О., Черниш О., Чуприна О. 2022. 86 с.

4. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу : навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л. та ін. Київ : Ла Страда-Україна, 2023. 149 с. https://drive.google.com/file/d/1EK88elXsT-7rOuRQasYiRT6s6YagcbIz/view

5. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3301/1/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%8F-19-10-20.pdf

6. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Сучасні тренінгові технології розвитку особистості в освіті. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 184 с. https://lib.iitta.gov.ua/731898/1/Зливков_Лукомська_тренінг%20в%20освіті.pdf

Додаток до тренінгу: Презентаційні матеріали для викладачів щодо подолання емоційного вигорання

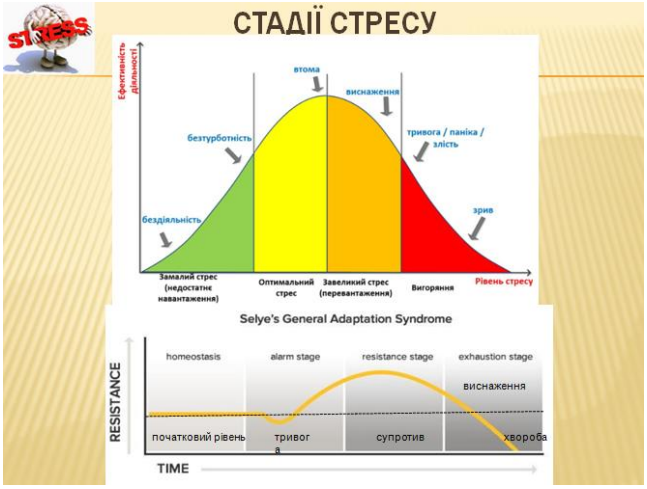

Вигорання – складний психофізіологічний феномен, що визначається як емоційне, розумове і фізичне виснаження через тривале емоційне навантаження

емоційне виснаження	деперсоналізація	редукція власних досягнень
↓	↓	↓
Відчуття спустошеності і втоми	Цинічне відношення до роботи	Почуття некомпетентності

Сфери особистості, які страждають від професійного вигорання:

ПРИЧИНИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

- Напруженість і конфлікти у професійному оточенні, недостатня підтримка з боку колег;
- Недостатні умови для самовираження, експерементування та інновацій;
- Одноманість діяльності й невміння творчо підійти до виконуваної роботи;
- Вкладання в роботу значних особистісних ресурсів за недостатнього визнання;
- Робота без перспективи, неможливість побудувати професійну кар'єру;
- Невмотивованість здобувачів, "непомітні" результати роботи;
- Невирішені особисті конфлікти

СИМПТОМИ ВИГОРАННЯ

- почуття постійної, неминаючої втоми;
- відчуття емоційного і фізичного виснаження;
- відсутність реакції цікавості та страху;
- слабість, зниження активності і енергії, погіршення біохімії крові і гормональних показників;
- часті безпричинні головні болі, постійні розлади шлунково-кишкового тракту;
- постійний загальмований, сонливий стан і бажання спати протягом усього дня;
- помітне зниження зовнішньої і внутрішньої сенсорної чутливості;
- байдужість, нудьга, пасивність і депресія ;
- часті нервові «зриви»;
- почуття провини, невпевненості, образи, підозри, сорому;
- почуття неусвідомленого занепокоєння і підвищеної тривожності;
- почуття гіпервідповідальності і постійний страх, що щось «не вийде»;
- загальна негативна установка на життєві і професійні перспективи;
- відчуття, що робота стає все важчою і важчою, а виконувати її — все складніше і складніше;
- відчуття, що все марно, зневіра, зниження ентузіазму стосовно роботи, байдужість до результатів;
- невиконання важливих, пріоритетних завдань і «застрягання» на дрібних деталях;
- зловживання алкоголем, різке зростання викурених за день цигарок, вживання наркотиків.

ОПИТУВАННЯ

Чи відчуваєте Ви професійне (емоційне) вигорання у вашій роботі педагога?

1. Так. Вигорів на 100 %;
2. Вигорів наполовину;
3. Починаю вигорати;
4. Ні, ще тримаюсь;
5. А що це таке?

СТАДІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Стадія	Характеристика	Ознаки
попередження	захопленість педагогічним процесом; відмова або мінімізація своїх потреб поза роботою	безсоння, погіршення уваги, емоційне виснаження, втрата свого Я
відчуження	втрата радості від роботи, зникнення емоційного підйому і позитиву у спілкуванні з колегами, негуманне ставлення до здобувачів	відчуження, невизначене роздратування, байдужість, цинічність, сарказм, заклики до саботажу
виснаження	Стан між депресією та агресією	Негативні почуття до оточення , роздратування, почуття вини і сорому, гострі психосоматичні реакції
розчарування і відчай	Порожнеча.ю безпомічність, беззмістовність у роботі і житті в цілому	Оціпеніння, імпульсивність і хаотичність рухів, відсутній вираз обличчя і очей

ЩО РОБИТИ???

- ***Адекватне відношення до роботи і відведення їй належного місця у житті .***
- ***Не можеш робити те, що любиш – навчись любити те, що робиш***

+ Бути уважними до себе;
+ Любити себе;
+ Припинити шукати у роботі щастя або порятунок;
+ Жити не замість людей, а разом з ними;
+ Знаходити час на приватне життя;

МЕТОДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Вплив на фізичне тіло:

* тривалий і якісний сон;
* збалансоване харчування;
* фізичне навантаження, танці;
* фітотерапія, гомеопатія, масаж;
* терапія кольором, ароматерапія;
* дихальні вправи, баня, спа.

МЕТОДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Вплив на емоційний стан:

* гумор;
* музика;
* Спілкування з сім'єю, друзями;
* хобі;
* спілкування з природою, тваринами, медитації;
* аутотренінги.

МЕТОДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Вплив на думки, зміна світогляду:

* Контроль своїх думок;
* Контроль своїх емоцій;
* Має значення не те, що відбувається, а те, як ви це сприймаєте.
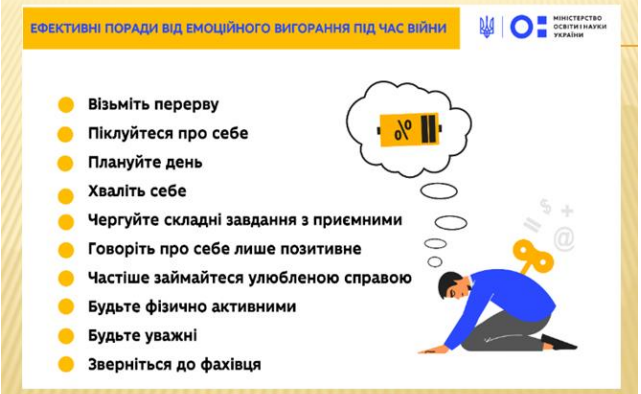
Дивились двоє в одне вікно: один угледів саме багно.
А інший – листя, дощем умите, блакитне небо і перші квіти.
Побачив другий – весна давно!...
Дивились двоє в одне вікно .